

APPENDIX 3.1

Content of the Unit

શૈક્ષણિક પ્રયોગ માટે

ભારતમાં આર્યોનો વસવાટ

ભારતમાં આર્યોનો વસવાટ

સિંધના પ્રદેશમાં વિકસેલી પ્રૌઢ સંસ્કૃતિનો વિનાશ થયો ત્યારથી ઈ. સ. પૂ. ૩૨૬માં ગ્રીક સમ્રાટ સિકંદરે ભારત પર ચડાઈ કરી ત્યાં સુધી આપણા દેશમાં બની ગયેલા બનાવો વિશે ચોક્કસ હકીકત બજાવા મળતી નથી. છતાં એક વાત આપણે જાણીએ છીએ. એ ગાળામાં આર્ય નામની એક પ્રાણુવાન પ્રજાનાં ટોળેટોળાં આપણા દેશમાં ઊતરી આવ્યાં. એમનું આગમન આપણા ઇતિહાસનો શકવર્તી બનાવ છે.

૧. આર્યોનું મૂળ વતન ને સ્થળાંતર :

ગૌરવણું આર્યો પોતાના લાંબા ચહેરા, વિશાળ કપાળ, ભૂરી આંખો, અણ્ણિયાળાં નાક તેમ જ સુડોળ, ખડતલ ને ઊંચા દેહ વડે પૃથ્વી પર વસતા બીજા લોકોથી જુદા પડી આવે છે. આજે એ પ્રજાના વંશજો દુનિયાના બધા ભાગોમાં આપણને જોવા મળે છે. એમનું મૂળ વતન કયું અને તે છોડીને એમને બીજે સ્થળે કેમ જવું પડ્યું તે સંબંધી હજુ વિદ્વાનો એકમત થઈ શક્યા નથી. પરંતુ એક વાતનો ઘણાએ સ્વીકાર કર્યો છે તે મુજબ આર્યોનું મૂળ વતન મધ્ય એશિયામાં હતું. રશિયાની દક્ષિણે ઘાસવાળા મુલકમાં કાસ્પિયન ને કાળા સમુદ્ર વચ્ચે આવેલા કોકેસસ પર્વતની તળેટીના પ્રદેશમાં તેઓ વસતા હોવા જોઈએ.

એ સમયમાં આર્ય પ્રજાનો ખાસ વ્યવસાય પશુપાલનનો હતો. આર્યો પોતાનાં ઢોરને માટે ચરણની વધારે સારી જગ્યાની શોધમાં અગર મૂળ વતનમાં વસતી ઘણી વધી જવાને કારણે અગર એવાં બીજાં કાર્ક કારણસર તેમણે પોતાનું મૂળ વતન છોડી દુનિયાના બીજા ભાગોમાં જવાનું શરૂ કર્યું હોવું જોઈએ. કેટલીક ટોળાં પશ્ચિમના દેશો તરફ ગઈ ને મિસર, ગ્રીસ, ઇટલી, ફ્રાન્સ, જર્મની, વગેરે દેશોમાં વસી. કેટલીક ટોળાં પૂર્વ તરફ વળી. તેમણે ઇરાનમાં વસવાટ કર્યો. અહીંથી કેટલીક ટોળાં વખત જતાં અફઘાનિસ્તાનમાં વસી, તો વળી કેટલીક ટોળાં ઈ. સ. પૂર્વે ૩૦૦૦-૧૫૦૦ના ગાળામાં ખેબરઘાટ વટાવી ભારતમાં પ્રવેશ કર્યો.

૨. સપ્તસિંધુના પ્રદેશમાં વસવાટ :

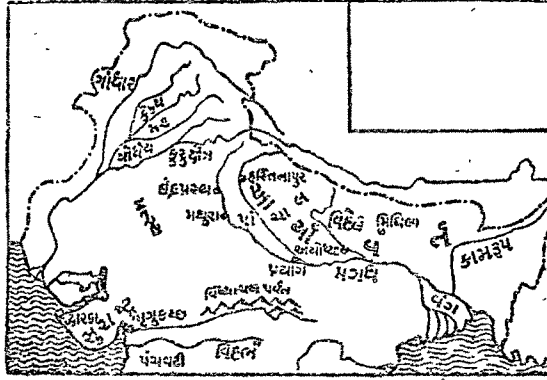
ભારતમાં દાખલ થતાં જ સિંધુ નદી અને તેની શાખાઓ-સપ્તસિંધુનો પ્રદેશ આર્યોએ જોયો. લીલી હરિયાળાં વનસ્પતિથી લચ્મી રહેલો આ પ્રદેશ

તેમને ગમી ગયો. અહીં પાણી પૂરતું હતું. કાંપની ફળદ્રુપ, વિશાળ ધરતી હતી. તેમનાં બાળબચ્ચાં ને ઢોરઢાંખરના નિર્વાહનો પ્રશ્ન ઊઠી ગયો ને આર્યો અહીં દરીદ્ર થયા. આવા રસાળ મુલકની ભાળ મળતાં આર્યોની ખીજ ટાળીએ અવારનવાર આવતી ગઈ ને વખત જતાં સપ્તસિંધુનો આખો પ્રદેશ આર્યોની વસાહતોથી છવાઈ ગયો !

પરંતુ આમ થતાં તો વર્ષો વીતી ગયાં. એ વર્ષો દરમિયાન અહીંના મૂળ વતની નિષાધ લોકોએ આર્યોની સામનો કર્યો. પોતાના વતનમાં પ્રવેશતા આર્યોને અટકાવવા તેમણે બધા જ પ્રયત્નો અજમાવ્યા. પરંતુ ચડિયાતી યુદ્ધકળાના બળુકાર આર્યો આગળ તેમના હાથ હેઠા પડ્યા. જંગલો ને પર્વતોની ખીણમાં તેમને ભરાઈ જવા વારો આવ્યો.

૩. આર્યાવર્તમાં આર્યોની ફેલાવો :

નિષાધો તથા દ્રાવિડોને હાંકી કાઢી આર્યોએ સપ્તસિંધુ(પંજાબ)ના પ્રદેશમાં વસવાટ કર્યો તે તમે જોશો. પાંચ-છ સૈકાના અહીંના વસવાટ પછી આર્યોનાં નવા ટોળાં આવ્યા જ કરતાં હતાં. એમની વસ્તી પણ વધતી જતી હતી. આથી વળી નવા પ્રદેશની એમને જરૂર લાગી. પૂર્વમાં ગંગા-જમનાનાં મેદાનનો પ્રદેશ એવો જ રસાળ હતો. હવે એ મુલક સર કરવાના પ્રયત્નો આર્યોએ આરંભ્યા.

ગંગા-જમનાના પ્રદેશમાં પ્રવેશતા આર્યોને દ્રાવિડોએ પડકાર કર્યો. અહીં દ્રાવિડો સંગઠિત બનીને રહેતા હતા. બાંધકામના બળુકાર દ્રાવિડોનાં અહીં મોટાં નગરો ને રાજ્યો હતાં. નગરનાં રક્ષણ માટે તેમણે પથ્થરના મજબૂત કોટ કિલ્લા બાંધ્યા હતા. ખેતીનો ઉદ્યોગ એમણે સરસ ખીલવ્યો હતો. વહાણ-

વર્તામાં એઓ પાવરધા હતા. દૂર દૂરના દેશો સાથેના એમના વેપારને લીધે એમનાં રાજ્યો ને નગરો આબાદ હતાં. એમનાં સુંદર બાંધકામો જોઈને તો આર્યો પણ ચકિત થઈ ગયેલા.

૪. આર્યોનું જીવન :

હવે સપ્તસિંધુના પ્રદેશમાં વસેલા આર્યોનું જીવન કેવું હતું તથા ગંગા-જમનાના પ્રદેશમાં આવીને વસ્યા પછી એમના જીવનમાં કેવા ફેરફાર થતા ગયા તે આપણે ટૂંકાણુમાં જોઈશું.

વર્ણાશ્રમ વ્યવસ્થા

આર્યો ભારતમાં આવ્યા ત્યારે સમૂહમાં-નાની નાની ટોળીઓમાં-આવ્યા. નવા પ્રદેશમાં એમને એકમેકની ઓથે રહેવાની જરૂર હતી. આથી ટોળીનાં કુટુંબો એક સમૂહમાં રહેતાં, બધા સાથે મળીને કામ કરતાં ને સહિયારું જીવન ગાળતાં.

અન્યોન્યની હૂંફે રહેતા આર્યોમાં કુટુંબ-ભાવનાનો સરસ વિકાસ થયો. કુટુંબના વડીલ પુરુષ એના ઉપરી મનાતા. બધા વડીલની આમન્યા રાખતા ને તેનું કહ્યું માનતા. વડીલ પુરુષ સઘળા કુટુંબીજનો તરફ માયાળુ વર્તન રાખતા. તેમનાં સુખસગવડ, આબાદી ને પ્રગતિ જળવાઈ રહે એમ તેઓ વર્તતા. પોતાના કુટુંબના શ્રેય માટે તેઓ દેવોની પ્રાર્થના કરતા ને અગ્નિદેવને આહુતિ આપતા.

આર્યોનો સમાજ એક ને અવિભાજ્ય હતો. પરંતુ એમને પોતાની જાતિ (કુળ)ને રંગનું અભિમાન હતું. આપણા દેશમાં આર્ય જાતિ ને ગોરી ચામડીની સર્વોપરિતાનો વિચાર આર્યોએ દાખલ કર્યો ને આપણા દેશની પ્રજા આર્ય ને અનાર્ય એવા બે ભાગમાં વહેંચાઈ ગઈ. આર્યો દ્વિજ કહેવાતા ને એમને પ્રાર્થના તેમ જ હોમહવનનો આધિકાર હતો. અનાર્યોને તેવો આધિકાર નહોતો. આપણે ત્યાં વર્ણ, જાતિ, ઇત્યાદિના જે ભેદો પાછળથી ઊભા થયા તેનું મૂળ અહીં જોવા મળે છે.

આર્યો પૂર્વમાં ફેલાવા લાગ્યા ને આર્યાવર્તમાં વસ્યા ત્યારે એમને દ્રાવિડોનો અનુભવ સામનો કરવો પડ્યો. એકમેકની હૂંફની એમને વધારે જરૂર પડતી. આથી એમનામાં કુટુંબ-ભાવનાનો વિકાસ થતો રહ્યો. કુટુંબ-ભાવનાનાં અનેક ઉદાહરણો આપણને રામાયણ ને મહાભારતની કથામાં જોવા મળે છે.

આર્યાવર્તમાં પણ આર્યોની કુટુંબ ભાવના આમ ખીલતી ગઈ. પરંતુ એમને પોતાના સમાજની નવેસરથી રચના કરવાની જરૂર પડી. બળવાન

શત્રુનો સામનો કરવાનો હોવાથી આર્થ રાજ્યોને વ્યવસ્થિત સૈન્યની જરૂર પડવા લાગી. એમણે પોતાના સૈન્યમાં ભરતી કરવા માંડી. સૈનિકોને એમણે યુદ્ધનાં હથિયારો પૂરાં પાડ્યાં ને લશ્કરી તાલીમ આપી. આર્થાવર્ત જિતાયા પછી પણ એ પ્રદેશનું રક્ષણ કરવાનો પ્રશ્ન તો ઊભો હતો જ; એટલે આર્થ સમાજમાં લડવૈયાનો વર્ગ કાયમનો બની ગયો, એ વર્ગ ક્ષત્રિય કહેવાયો.

આર્થાવર્તમાં રાજ્યોને સતત યુદ્ધની કામગીરી રહેતી તેથી પોતાની પ્રજાની આબાદી માટે દેવોની પ્રાર્થના કરવાની, તેમને સંતુષ્ટ રાખવાને હોમહવન કરવાની કુરસદ એમને મળતી નહીં. વળી યુદ્ધમાં વિજય મેળવવા માટે દેવોને રીઝવવાની જરૂરિયાત તો વધતી જ ગઈ, દેવોને રીઝવવાના પ્રકાર ને વિધિ પણ વધતાં જ ગયાં. રાજ્યોએ એ કાર્ય પુરોહિતને સોંપ્યું. દેવોને રીઝવીને તેમની મહેરબાની આર્થ રાજ્ય ને પ્રજા પર ઉતારવાની જવાબદારી પોતાના માથે ઓઢી લેનાર આર્યોનો આ વર્ગ બ્રાહ્મણ કહેવાયો.

આમ આર્થ જીવન ને સમાજમાં ફેરફાર થયા. એમણે મોટાં નગરો ને રાજ્યો સ્થાપ્યાં. તેની સાથે એમની જરૂરિયાતો પણ વધતી ગઈ. એકલાં યુદ્ધોના સંચાલન માટે અનેક ચીજોની અને તેની હેરફેરીની જરૂર ઊભી થઈ. આર્યોની આ જરૂરિયાતને સંતોષવાનું કાર્ય ઉપાડનારો એક વર્ગ એમનામાંથી ઊભો થયો, એ વૈશ્ય કહેવાયો. ખેતી ને વેપાર આનો મુખ્ય વ્યવસાય બન્યો.

સમાજનો જે ભાગ બાકી રહ્યો તેણે ઉપલા ત્રણ વર્ગની સેવાચાકરી કરવાનું કામ ઉપાડ્યું. એ વર્ગ શૂદ્ર કહેવાયો.

આ થઈ આર્યોની વર્ણવ્યવસ્થા. એને લઈ ને આર્યો નવી પરિસ્થિતિને પહોંચી વળી શક્યા. પરંતુ છેવટે એમના સમાજની એકતા તૂટી ગઈ. એમાં ભાગલા પડ્યા. હા, આ જમાનામાં તો એક વર્ગના માણસો બીજા વર્ગનું કામ કરતા દેખાય છે, જેમકે દ્રોણ યુરુ બ્રાહ્મણ હોવા છતાં ક્ષત્રિયનો ધંધો કરતા; પરંતુ કાળક્રમે એ વ્યવસ્થામાં જડતા આવી ગઈ ને આર્થ સમાજના ચાર સ્પષ્ટ વર્ગો પડ્યા. પરિણામે એક વર્ણ કે વર્ગમાં જન્મેલો માણસ બીજા વર્ણમાં જઈ શકતો નહીં.

સમાજની ઉન્નતિ માટે આર્યોએ વર્ણવ્યવસ્થા કરી તો વ્યક્તિની અગત્ય પણ એઓ ભૂલ્યા નથી. આર્થાવર્તના વિશાળ ફળદ્રુપ પ્રદેશમાં આર્યો ઠરીકામ થયા એટલે એમણે જીવન વિશે વિચાર કર્યો. ક્રમેક્રમે દરેક વ્યક્તિ પોતાનું જીવન ઉન્નત બનાવી શકે એ હેતુથી એમણે જીવનના ચાર તબક્કા-આશ્રમ નક્કી કર્યા, જે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થાશ્રમ ને સંન્યસ્તાશ્રમ કહેવાયા. દરેક આશ્રમના ધર્મ પણ નક્કી કરવામાં આવ્યા. એ વિશે તમે નીચલા

ધોરણુમાં શીખી ગયા હો. આર્યાવર્તના આર્યોએ કરેલી આ વર્ણુ ને આશ્રમની વ્યવસ્થા તે આર્યોનો વર્ણુશ્રમ ધર્મ કહેવાયો.

રાજ્યવ્યવસ્થા

સપ્તસિંધુના પ્રદેશમાં આર્ય કુટુંબનાં જે જૂથો એક જ જગ્યાએ વસ્યાં તેમનો સમૂહ ગ્રામ તરીકે ઓળખાયો. ગ્રામનો ઉપરી ‘ગ્રામણી’ કહેવાયો. ગ્રામનો વહીવટ કરવાને પાંચ માણસો તેને મદદ કરતા. આમ ગ્રામપંચાયતની શરૂઆત થઈ. ખેતીની જમીન કુટુંબોમાં વહેંચી આપવામાં આવતી, પરંતુ ચરણુ માટેની જગા બંધાં કુટુંબોની સહિયારી મિલકત ગણાતી.

સપ્તસિંધુમાં વસતો આખો આર્ય સમાજ આવાં ગામોમાં વહેંચાયેલો હતો. એ લોકોએ મોટાં નગરો વસાવ્યાં નથી કે મોટાં રાજ્યો સ્થાપ્યાં નથી. આમ ગામડું તે જમાનાની સંસ્કૃતિનું એકમ હતું. છેલ્લાં ચાર હજાર વર્ષ દરમિયાન ભારતીય સંસ્કૃતિ તેમ જ રાજ્યવ્યવસ્થાનું તે નાનામાં નાનું એકમ કાયમ રહ્યું છે.

વખત જતાં મોટા સંગઠનની જરૂર દેખાવા લાગી. આથી કેટલાંક ગામોએ ભેગાં થઈને નાનકડું રાજ્ય સ્થાપ્યું. રાજ્યમાં ગામોની સંખ્યા વધી ગઈ ત્યારે દશબાર ગામોનો વિષ્ણુ (વસાહત-જિલ્લો) બનાવ્યો ને થોડા વિશાળું જનપદ (રાજ્ય) બન્યું. વિશનો ઉપરી ‘વિશપતિ’ને જનપદનો ઉપરી ‘રાજ’ (રાજન્) કહેવાતા. પોતાનામાંથી જે વ્યક્તિ બાહોશ ને શાણી હોય એને લોકો પોતાના નેતા (રાજ) તરીકે ચૂંટી કાઢતા. કાળક્રમે રાજને ઓઢો વંશપરંપરાગત ચાલ્યો આવવા લાગ્યો, પરંતુ જે રાજના અમલથી પ્રજા નારાજ હોય તેને ગાદી છોડવી પડતી. કુટુંબના વડીલની જેમ લોકો રાજને માન આપતા પરંતુ અગત્યના પ્રશ્નોની ચર્ચા કરવાને રાજ પોતાના બધા પ્રૌઢ પ્રજાજનોને ભેગા કરતા. રાજને સલાહ આપવાને મળેલી આવી મંડળી સમિતિ કહેવાતી.

આર્યાવર્તમાં પ્રવેશ કરતાં આર્યોની રાજ્યવ્યવસ્થામાં પણ પલટો આવ્યો. બળવાન શત્રુનો સફળ સામનો કરવાનું કામ નાનાં જનપદો અને તેના રાજાઓ માટે સહેલું નહોતું. આથી જનપદોની જગ્યાએ આર્યાવર્તમાં આર્યોએ મોટાં રાજ્યો સ્થાપ્યાં. મહાભારત ને રામાયણની કથામાં એ મહારાજ્યોનો ઉલ્લેખ છે. ગંગા-જમનાનો પ્રદેશ ત્યારે મધ્યપ્રદેશ કહેવાતો ને એમાં કુરુ-પાંચાલ (દિલ્હી-મેરઠ), કોસલ (અયોધ્યા) અને કાશીનાં મહારાજ્યો હતાં. એની દરેકે સુરાષ્ટ્ર, વિદર્ભ (વરાડ), વિદેહ (ઉત્તર બિહાર) તેમ જ અંગનાં રાજ્યો સ્થાપ્યાં હતાં.

પોતાના પુરોગામીની જેમ આર્યોએ આર્યવર્તમાં મોટાં નગરો વસાવ્યાં. અયોધ્યા, મિથિલા, કાશી, દારિકા, મથુરા, હસ્તિનાપુર વગેરે રાજનગરોની જાહેરાતોની વર્ણનો મહાકાવ્યોમાં છે. કટલાંક શહેરોની આસપાસ મજબૂત કોટ બાંધેલા હતા. રાજ્યો ભવ્ય મહેલમાં રહેતા. એમનાં સમૃદ્ધિ ને વૈભવનો પાર નહોતો. આ રીતે સ્પર્ધાસિધ્ધિની ગ્રામસંસ્કૃતિને બદલે આર્યવર્તમાં નગર-સંસ્કૃતિ અસ્તિત્વમાં આવી.

બંને મહાકાવ્યોમાં અશ્વમેધનો ઉલ્લેખ છે. તે ઉપરથી સમજાય છે કે પ્રતાપી રાજ્યો ખીજાં રાજ્યો પાસેથી પોતાની સત્તાનો સ્વીકાર કરાવતા. દ્વિગ્વિજય પૂરો થાય એટલે ધામધૂમથી યજ્ઞનો વિધિ શરૂ થતો ને અશ્વનું બલિદાન અપાતું. પુરોહિતો, અધ્વર્યુ ને હોતા આ સમારંભમાં આગેવાની-ભર્યો ભાગ લેતા. અશ્વમેધ કરનાર રાજાનાં માનપાન ને મોજો વધી જતાં

આની સાથે રાજાની સત્તા ઘણી વધી ગઈ હતી. એનો ઓછો વંશ-પરંપરાગત બન્યો હતો. એ લશ્કરનો વડો હતો. સેનાની, વિશ્વપતિ ને ગ્રામણી એનો પડવો બોલ ઝીલતા. તે જમાનામાં ધારા ધડનાર તો શાસ્ત્રકારો જ હતા, પરંતુ એ ધારાનું પાલન કરવાનું કામ રાજાનું હતું. રાજદંડ ધારણ કરનાર રાજા સર્વોચ્ચ ન્યાયાધીશ પણ હતા. રાજ્યકારભારમાં તેમ જ ન્યાયનાં કાર્યમાં લોકસભા રાજાને સહાય કરતી. જમીન રાજાની માલિકીની નહીં હોવા છતાં એની વહેંચણી ને વ્યવસ્થામાં રાજાનું ધાર્યું જ થતું.

આર્યોના ધર્મ

જેમાંથી આર્યોના જીવન વિશે ઉપરની માહિતી આપણે મેળવી શક્યા છીએ તે ઋગ્વેદ આર્યોના સૌથી પહેલો ધર્મગ્રંથ છે. એમાંથી આર્યોના જીવનનાં ખીજાં પાસાં કરતાં ધર્મ વિશે વધારે સ્પષ્ટ માહિતી મળે છે.

ખેતી ને પશુપાલનમાં જીવન વિતાવતી મોટા ભાગની પ્રજાને તો આખો દિવસ આકાશના ચંદ્રવા હેઠળ જ કામ કરવું પડતું. આમ તેઓ ઉષા, દિવસ, રાત, સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, નદી, વરસાદ વગેરે કુદરતનાં તત્ત્વોના સમાગમમાં અહોનિશ આવતા. કુદરતની મહેર હોય તો એમની મહેનત ફળતી. કુદરતમાં તેઓ અનેક ચમત્કારો જોતા. આથી બહુ સ્વાભાવિક રીતે કુદરતનાં આ તત્ત્વોને દેવ માનીને તેઓ એમની પ્રાર્થના કરી રીઝવવાનો પ્રયત્ન કરતા. તેમને રીઝવવાથી એમનું જીવન આબાદ ને ધન્ય બનશે, એમને કંઈ મળ્યા નહીં રહે એવી એમની માન્યતા હતી.

બધા દેવોમાં ઇન્દ્ર તેમ જ સૂર્ય મુખ્ય હતા. સૂર્યની પૂજા પ્રાતઃકાળે નદીસ્નાન કરતાં કરતાં લોકો કરતા. ઇન્દ્ર, વર્ષા તેમ જ યુદ્ધના દેવ માનતા.

અગ્નિની ગણના પણ મુખ્ય દેવોમાં થતી ને તે સૂર્યના પ્રતિનિધિ લેખાતા. કુટુંબના વડીલ પુરુષ પોતાના ઘરની વેદીમાં અગ્નિ સળગાવી એને દૂધ, દહીં, માખણ, ઘી, જવ વગેરેની આહુતિ આપતા. અગ્નિને આપેલી આહુતિ ખીજ દેવાને પણ પહોંચે છે એવી માન્યતા તે જમાનામાં પ્રવર્તતી. આ ત્રણ દેવો ઉપરાંત ઉષા, ઘૌ (આકાશ), પૃથ્વી, વાયુ, વરુણ, રુદ્ર, પર્જન્ય, (વરસાદ) ઇત્યાદિનો પણ વેદની ઋચામાં ઉલ્લેખ છે. યમને મૃત્યુના દેવ તરીકે ઓળખવામાં તથા રીઝવવામાં આવતા.

દેવોની પ્રાર્થના કરવાથી એઓ પ્રસન્ન થઈ ને સાનુકૂળ બનશે એવી તેમની શ્રદ્ધા હતી. આર્યોમાં જેઓ શાણા વિચારક હતા તેમણે પ્રાર્થનાના મંત્રો રચ્યા. એમાં જે વિચારો ને ભાવનાનો ભંડાર ભરેલો છે તે આપણું મોટાંમાં મોટું સંસ્કારધન છે. હૃદયના ઊંડાણમાંથી પ્રગટેલી આ કવિતા આપણને મુગ્ધ કરે છે. એનું સંગીત પણ એટલું જ અદ્ભુત છે. એવું મનાય છે કે આ મંત્રો રચનાર ઋષિઓને ઇશ્વરની પ્રેરણા હતી.

આર્યોવર્તમાં વસવાટ કર્યા પછી આર્યોના ધર્મમાં પણ મોટા ફેરફાર થઈ ગયો. ધર્મમાં બ્રાહ્મણોનું વર્ચસ્વ ને સત્તા વધી પડ્યાં. જેમ રાજા યુદ્ધ ને રાજકાજમાં વધારે ને વધારે ગૂંથાતો ગયો તેમ તેમ ઇશ્વરની કૃપા મેળવવાને તેને બ્રાહ્મણોનો આશરો લેવો પડ્યો. બ્રાહ્મણો વિદ્વાન ને ધાર્મિક વૃત્તિવાળા હતા. યજ્ઞયાગ, રાજ્યાભિષેક, ઉપનયન સંસ્કાર, લગ્ન, મૃત્યુ વગેરે પ્રસંગોએ વેદના જાણકાર બ્રાહ્મણોની જરૂર પડતી; બાળકોના વિદ્યાભ્યાસ માટે પણ બ્રાહ્મણો પર જ આધાર રાખવો પડતો; નીતિ તેમ જ ન્યાયના પ્રશ્નોમાં તેમની સલાહ લેવાતી. આમ ક્ષત્રિય રાજાઓને બ્રાહ્મણો વિના ચાલતું નહીં. તેઓ ઋષિમુનિઓ તેમ જ પુરોહિતોનો દરબારમાં આદરસત્કાર કરતા ને પોતાની રાજલક્ષ્મી એમને ચરણે ધરતા. પ્રજાના ખીજ વર્ગો પણ આ બાબતમાં રાજાનું અનુકરણ કરતા ને બ્રાહ્મણોને પૂજનીય માનતા.

આ પરિસ્થિતિ ઉપજવવાને બ્રાહ્મણોએ પોતે પણ પોતાનું મહત્ત્વ વધારે એવા ફેરફારો ધર્મગ્રંથોમાં કર્યા. સમસ્ત પ્રજાના રોજબરોજના જીવનમાં બ્રાહ્મણો અનિવાર્ય છે, એમના વિના શાસ્ત્રોક્ત ધર્મજીવન ગાળી શકાય નહીં, એમના વિના સુખસંપત્તિ કે ઇશ્વરકૃપા મળે નહીં એવી માન્યતા લોકોમાં રૂઢ થવા લાગી. ચતુર બ્રાહ્મણોએ આનો લાભ લઈને ક્રિયાકાંડો વધુ અટપટા બનાવ્યા. ધર્મગ્રંથોનો અર્થ કરવાનો ઇબ્જો એમણે હસ્તગત કર્યો. ધર્મ તેમ જ ઇશ્વરને નામે તેઓ આખા સમાજને ડરાવવા લાગ્યા. આમ આ જમાનામાં બ્રાહ્મણોનું વર્ચસ્વ વધી પડ્યું, તેથી એ બ્રાહ્મણયુગ કહેવાયો.

આર્યોના વ્યવસાય

આપણે જોઈ ગયા કે સપ્તસિધુના આર્યોના મુખ્ય વ્યવસાય પશુપાલનનો હતો. એમની પ્રાર્થનાઓમાં વારંવાર ગાયો, અશ્વોનાં ટોળાં; ઘેટાં ને બકરાં, ભેંસો અને ખાસ કરીને દૂધાળી ગાયોને માટે મંત્રો જોવા મળે છે. એક કવિ તો દૂધાળી ગાયોને, તેમના ઉપયોગ માટે ઇન્દ્ર તરફથી મળેલી સૌથી સારી ભેટ તરીકે વર્ણવે છે. દૂધ, માખણ, પનીર, દહીં વગેરેનો ઉપયોગ તે જમાનામાં સામાન્ય હોવા જોઈએ.

આર્યોના બીજા અગત્યનો વ્યવસાય ખેતીનો. એમનો મુખ્ય પાક ઘઉં ને જવનો હતો. આ ઉપરાંત તેઓ કપાસ ને શાકભાજી પણ ઉગાડતા. જરૂર પડે ત્યારે પાકને કૂવાનું પાણી પાતા. આપણા હાલના ખેડૂતો જે પદ્ધતિએ ખેતી કરે છે તે આર્યોની પદ્ધતિને મોટે ભાગે મળતી આવે છે.

ખેડૂતોને સુથાર વિના કેમ ચાલે? એટલે તે જમાનામાં લક્ષ્ઠકામના કુશળ કારીગરો હતા. ખેતીનાં ઓજારો, ગાડાં, રથ તેમ જ ઘર બાંધવામાં તેઓ કુશળ હતા. કેટલાક કારીગરો માટીનાં તેમ જ તાંબા ને કાંસાનાં વાસણો બનાવતા. ચામડું પકવનાર તેમ જ ખાલપા પણ સમાજમાં હતા. સૂતર તેમ જ બિનતું ને આગળ જતાં રેશમતું કાપડ વણવામાં સ્ત્રીઓએ સારી પ્રવીણતા મેળવી હતી. કેટલાક માણસો માલની હેરફેરી કરીને વેપાર પણ કરતા.

આ પ્રમાણે તે જમાનાના સમાજમાં ગોવાળો ને ખેડૂતો, અધ્યાપકો ને સૈનિકો, કવિઓ ને ભાટચારણો, કારીગરો ને વેપારીઓ વસતા હતા. પાછળથી કેટલાક પુરોહિત, અધ્વર્યુ કે હોતાનું કામ પણ કરવા લાગ્યા. બધા સ્વતંત્ર હતા ને પોતપોતાના વ્યવસાયમાંથી કમાણી કરી જીવન ગુજારતા. અહીં ગુલામીની પ્રથા કે વેડે લઈ જવાનો રિવાજ હોય એવું લાગતું નથી.

કેટલીક ખાસિયતો

આર્યો લહેરી હતા. શિકારનો એમને શોખ હતો. બધા ભેગા મળીને ઉભાણી કરતા. તેઓ માંસ અને મદિરાનો પણ ઉપયોગ કરતા હશે. સોમરસ તેઓ દેવોને ધરતા ને પોતે પણ પીતા. તેઓ અશ્વથી ખેંચાતા રથમાં બેસીને શરત મારતા. કુમારિકાઓ ને ગૃહિણીઓ મોહક વસ્ત્રો ને આભૂષણોમાં સજ્જ થઈને ઉત્સવોમાં લાગ લેતી. ઝાંઝ-મંજીરાના તાલે યુવક-યુવતીઓ હાથમાં હાથ ભેરવીને ઉલ્લાસથી નૃત્ય કરતાં કરતાં ધરણી ધ્રુજવતાં ને આકાશમાં ધૂળના ગોટેગોટા ઉડાડતાં.

આવા ઉત્સવોમાં કુમારો ને કુમારિકાઓ ભેગાં મળતાં. એકબીજાના

પરિચયમાં આવતાં પરિચય ગાઢ બને તો માતાપિતાની સંમતિ મેળવીને તેઓ લગ્ન કરતાં. લગ્ન વ્યવસ્થા દેવોએ સ્થાપી છે, તેનો હેતુ સ્ત્રી પુરુષને અન્યોન્યને સહારો આપવાનો તેમ જ પ્રજોત્પત્તિનો—માનવ કુળનું સાતત્ય જાળવવાનો છે એમ આર્યો માનતા.

આમ તો સ્ત્રી પુરુષને આધીન મનાતી પરંતુ કુટુંબમાં ને સમાજમાં એનું માન જાળવાતું. આર્યો પુત્રપ્રાપ્તિ માટે હમેશાં ઝંખના કરતા અને પુત્ર મેળવવા દેવની પ્રાર્થના કરતા. છતાં પુત્રીનાં લાલનપાલન તેઓ કાળજીપૂર્વક ને પ્રેમથી કરતા. સ્ત્રીકેળવણીમાં નૃત્ય તથા સંગીતને આગળ પડતું સ્થાન આપવામાં આવ્યું હતું.

આ પરથી તમારે એમ નહીં સમજવું કે આર્ય સમાજમાં બધા સાધુ પુરુષો જ હતા. ના, તે વખતે પણ ચોર, ધરફાડુઓ, લૂંટારા ને ધાડપાડુઓ હતા એમ કેટલાક મંત્રો પરથી સમજાય છે. જુગારની લત પણ તેમનામાં ધર કરી બેઠેલી હતી.

આર્ય લોકોમાં મડદાંને બાળવા તેમ જ દાટવાનો રિવાજ હતો. જેઓ શબને અગ્નિદાહ કરતા, તેઓ પણ મૃત સખાધીનાં અસ્થિ કે ભસ્મને ક્યાં તો નદીમાં પધરાવતા અગર તો કુંભમાં ભરીને દાટી દેતા.

આર્યોએ કળા કે વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં ઝાઝી પ્રગતિ કરી નહોતી. એમની લેખનકળા, ચિત્ર કે શિલ્પકળાના કશા પુરાવા જડ્યા નથી. ને કોઈ કળા એમણે ખીલવી હોય તો તે કાવ્ય તેમ જ સંગીતની કળા હતી. વૈદકનું એમનું જ્ઞાન રોગોની પારખ કરવાની શક્તિ અર્પતું. રોગો મટાડવાને તેઓ કેટલીક વનસ્પતિનો ઉપયોગ કરી જાણતા, પરંતુ ચમત્કારો ને વરુણદેવની કૃપા પાચવાનું પણ તેઓ ચૂકતા નહીં.

આવા ભોળા, શ્રદ્ધાળુ, કુદરત પર આધાર રાખનાર આર્ય પૂર્વજો સપ્ત-સિંધુના પ્રદેશમાં લગભગ પાંચ-છ સૈકા વસ્યા. સાર પછી આર્યાવર્તમાં જઈને વસતાં એમના જીવનમાં મોટા ફેરફારો થઈ ગયા. એ બધું તમે ઉપર વાંચી ગયા છો.

❧

APPENDIX 3.2

Lesson Plans

COMING OF THE ARYANS TO INDIA

You all must be reading fairy tales, adventurous stories and life histories. True events which happened long back constitute history. Today, we will learn about an event which occurred many years ago.*

* All of you know that our ancestors were monkeys. But we Indians basically belong to one main community of people. Its evidence can be found in our Gotras.*

Not only Indians, but the people of western countries like Iran also belong to the same community. Today we will talk about this community of people known as Aryans. The meaning of the word 'Arya' is 'cultured'. The names of our Gotras are after the names of the Aryan Rishis. If you ask either your parents or grand-parents, you will come to know about your Gotras.*

You will find it interesting to read as to where from the Aryans came, why and when they left their homeland, where they settled.

This happened before the birth of Christ about 3000 B.C. It means that about 4000 to 5000 years ago, they knocked at the North-western boundary of India. In this region, there are ranges of high mountains and

therefore, proved difficult to cross the region. They came through the narrow passes in between the mountains. Among these passes, the Khyber Pass is the most important one. The Aryans originally belonged to Central Europe and they lived in the valleys of the Caucasus mountains which are surrounded by the Caspian Sea on one side and Black Sea on the other. With the passage of time, their population increased considerably. Their main occupation was cattle rearing. The grass grown in the valleys was the source of fodder for their cattle. After sometime there was a shortage of fodder and water for their cattle, therefore, they left their motherland in small groups, in search of new settlements. The first group moved towards West and settled in Egypt, Greece, Italy, Germany, France and other countries of western Europe. Other groups of people moved towards East. First of all, they settled in Iran. After sometime they found themselves again on the move for new settlements and settled in Afghanistan. Between 3000 B.C. and 1500 B.C. some of these groups passed through 'Khyber Pass' and entered into India. Thus, the Aryans originally hailed from Central Asia. ❀ ❀ ❀ ❀

❀❀ Gradually, the Aryans had to leave their Motherland, we have already talked about the reasons for their migration. Now we will clarify the reasons further. There can be many reasons for men to go from one place

to another. Even today, we move from one place to another in search of jobs. But the reasons for the migration of the Aryans are totally different. With the increase in population, the natural resources proved to be insufficient to meet the basic necessities of life. Consequently, they spread and settled in the various parts of the world. * * * *

On reaching India, they had to face many difficulties before they could settle. On the contrary, the Aryans were bold. They had well built bodies, were fair, tall, with long faces and broad foreheads, brown eyes and well shaped noses. Since they came from the hilly regions, they were strong. They had a number of problems when they came to India. Firstly, before they could settle, they had to fight with the Nishads, the natives of India. The Nishads tried their best to prevent the Aryans from entering India, but ultimately the Nishads were defeated and left for the forests and caves. The reason for the Aryans' success was that they know the skill of waging wars and had good weapons. The Nishads settled in places which the Aryans disliked. Thus, the Aryans overcame the first problem, by defeating the natives. The making of the place suitable for settlement was the second problem, the Aryans faced. They liked to settle in the plains of the River Indus. This land of seven rivers was very fertile. The food problem was also solved as the land was suitable for cultivation. The mud could also be used for building

their houses and for making utensils too. This land was fertile enough to provide the Aryans with food and fodder for their cattle. Thus, they gradually settled in this land and got themselves engaged in occupations other than cattle rearing - their main occupation. Agriculture also gained an important place as one of their occupations. Cowherds changed to farmers and in turn farming led to many other occupations about which we shall talk later on. But today we should concentrate only on the fact that the Aryans came to the plains of the River Indus after leaving their original settlements in Central Asia, due to the shortage of food, grass, water, etc. They started leading a comparatively settled life. Today the plains of the River Indus are divided into two portions which are in India and Pakistan. The portion in India is called Punjab.

* * *

The Expansion of the Aryan Kingdom

We have already learnt how the Aryans expelled the Nishads from the plains of River Indus and occupied them. Today we will study about the happenings those followed later on. In India, there lived a community of natives, similar to Nishads known as Dravidians with which the Aryans had been fighting. But the real rivalry started when the Aryans tried to occupy the fertile lands of Rivers Ganges and Yamuna. Groups of Aryans continued to follow one after the other over a period of five hundred to six

hundred years. In the long run the Aryans suffered as the vast plains of the River Indus also started falling short of fulfilling their needs after sometime. This forced them to discover new lands for settlement. They found out the new lands in the East. It was a great attraction for them and they decided to establish new settlements in the plains of Ganges and Yamuna rivers. * * *

But this task was not all that easy. Just like the Nishads, the Aryans had to fight hard against Dravidians who used to occupy these lands. Though the Aryans used to look upon the Dravidians as uncultured, yet the latter had already developed their own culture. They had developed cities and strong forts of stones to protect them. They had dug deep trenches around the forts. Thus, they were quite skilled in architecture. They were also well versed in agriculture. Owing to their long stay on the banks of the Ganges and Yamuna, they had made progress in water transport. As a result they had established commercial relations with far off countries. This resulted in prosperous and thickly populated towns and cities. The Aryans were also taken by their architecture. * * *

The Aryans fought many battles with Dravidians and the former were defeated many a time. To win the battles, the Aryans used to worship their God of War, Indra and perform 'Yagnas'. Many evidences of these events can

be found in the stories of Ramayana and Mahabharata.***

In the long run the Aryans were able to defeat the Dravidians because of their skill and development in warfare and well developed weapons. The Aryans knew the use of metallic weapons. They used chariots in the battles. Thus, the Aryans originated the use of Chariots in the war. When the Aryans started living in the plains of the Ganges and the Yamuna the area became famous as "Aryawarta" or the "Kingdom of Aryans". The Dravidians left the plains of the Ganges and the Yamuna and started living in the South of Vindhyachal Mountains and some of them went to the far-eastern parts of India. Today too, you can see that the people living in South India are dark and short. From their physical characteristics it is usually inferred that the Dravidians were their ancestors. ***

After a number of years the relations between the Aryans and the Dravidians improved. The latter were not all that backward and uncivilized. The Aryans established marital relations with them. They also adopted some of their religions, rituals and customs, and the Dravidians in turn also learnt many new things from the Aryans. Thus, the two cultures of the Aryans and the Dravidians mingled with each other.

Life of Aryans

This is how ^{the} Aryans came to India and started

living in the plains of the rivers Indus, Ganges and Yamuna. Now we will study their life as it was when they first settled in the plains of the Indus and the changes that took place in their way of living when they came over to the plains of the Ganges and the Yamuna.

You all know that ^{the} Aryans came to India in small groups. They were to settle in unknown lands in small areas. Many families used to live in a group. They were always ready to help each other. There were no differences amongst them. No one was high or low as far as status was concerned. Thus, the feelings of belongingness were strong in the Aryans who used to follow the family pattern of society. The eldest member of the family used to be the leader, and every member obeyed him. They respected him and he used to think of the welfare of the family. For the security of the family they used to worship Gods and fire. Thus the family was the unit of the society. * * * *

The Aryan society was an undivided one. But they were proud of their tribe, and complexion. This sense of pride was the main reason for the birth of racial and communal differences.

When the Aryans started moving towards the East, they needed co-operation amongst themselves. This developed the family feelings. However, their spread also necessitated the reconstruction of their social pattern. *

* * *

Owing to continuous wars, they felt the need of a well organized army to fight and to protect their people. This resulted in the establishment of kingdoms with organized armies. These armies used to be well equipped with weapons and were especially educated in warfare. This gave birth to a class of people known as 'Kshatriyas' whose main occupation was fighting. * * *

Again due to continuous involvement in wars, the Aryans found it difficult to spare time for the worship of Gods and Yagnas which they considered necessary for the success in wars and welfare of the public. As wars increased, the ways of worshipping Gods became very complex to be performed by any ordinary person. Hence, this duty of pleasing Gods was assigned to 'priests' who were called Brahmins. * * *

The change in the life and social pattern resulted in the establishment of big cities which increased the necessities of life. There arose a need for the exchange of goods. A new class originated known as 'Vaishayas' to barter skilfully. The remaining people who used to serve these three classes, namely, Kshatriyas, Brahmins and Vaishayas came to be known as 'Shudras'. This division of society into four different classes is known as 'Aryans' class system'. Though it helped them to face new situations it also broke the unity of their society. Today we can see people of one caste adopting the

profession of the other caste, but in the time of the Aryans this class system became very rigid. The persons born in one caste could neither take up the job of the other caste nor establish relations. Thus, the rigidity of the caste system was established. * * *

For the progress of the society, the Aryans established class system but for the individual development too they divided their life into four spans, known as 'Ashramas'. They are: 'Brahmacharyashrama' - when a person was supposed to get education for his particular profession, 'Grihasthashrama' - when a person used to get married and lead a family life; 'Vanprasthashrama' - when he would retire ^{to} the forest to live in solitude and practice religious duties; 'Sanyashrama' - when he used to indulge in meditation. Thus, the Aryans divided their society into four sections and their life into four spans.

The man who used to wander from one place to another in order to fulfil the basic necessities of life, started leading a well set pattern of life. The life of the Aryans is the best evidence of the life of a well settled community of people. Their basic principles of society are still the fundamentals of our present pattern of society. * * *

Political System of the Aryans

Just as the Aryans developed a social system in India, similarly, they developed a political system too.

In the plains of the Indus, the Aryans started living in families. Villages were formed when several families started living together. The chief of the village was known as the 'Headman'. Five other members used to help the chief in the organization of the village. Thus, even the 'Gram Panchayats' of today are equivalent to the chief and his committee of five members, of the Aryans. Though the lands for cultivation were divided amongst the members of the village, the land for growing grass for the cattle were kept on a cooperative basis. Big cities and kingdoms did not develop in the plains of Indus. The village was the unit of their culture. For the last four thousand years the village has been the unit of the political system of India. However, when with the passage of time there arose a need for combining the villages petty kingdoms were established. As there were too many villages in a state, the union of ten to twelve villages was known as a District (Vish). A union of few Districts was called as a State. The king used to rule the State. In the beginning the king was elected on the basis of merit, however, later on it became hereditary. The king enjoyed a status equal to the father of the

family and in order to give him advice on the issues of great importance, a council of elderly citizens was framed. * *

But the political system of Aryans also underwent a change just as their social system. It was not easy for petty kings to face strong enemies like ^{the} Dravidians. This forced them to establish big kingdoms. In Mahabharata and Ramayana one finds references to such kingdoms. * Kuru Panchal, the present Delhi, Meerut, Kausal, today's Ayodhya, and Kashi are some of the famous kingdoms of then Central India. Their main cities were Ayodhya, Mithila, Dwarka, Mathura, Hastinapur, Indraprastha, etc. These cities were protected by huge forts. The kings used to live a splendid and glamorous life in big palaces. In this way the village culture of Indus developed into the city culture of the Aryan kingdom. * * *

These kings used to perform 'Ashwamegh' Yagnas for building up empires. It is narrated in the famous books of the past. The horse used to be set loose for this purpose and after that Yagna used to be had. The horse was sacrificed in such Yagnas and the king performing these Yagnas used to become famous. * *

The powers of kings increased gradually. The right to rule became hereditary. The king used to be the chief of the army. He had the power to frame rules and execute them. Law and justice were in his hands. An

assembly used to help him in performing his duties in doing justice. Though lands were not his property, he had the right to distribute and organize them. ✱✱

Religion

Rig-veda was their main religious book. They used to worship natural powers and sing hymns to impress Gods. They had a faith that by doing this, God will bestow prosperity. The three most important Gods were Sun, Indra and Fire. The Sun was worshipped in the early morning. God Indra was worshipped for success in wars and rain. The God of Fire was believed to be a representative of Sun and Lord Yam was the God of death. Mantras used to be echoed to please the Gods. These mantras are full of ideas and emotions and are rhythmic in nature. ✱

But in the Aryans kingdom the rule of religion was very important. As the kings involved themselves more in wars, their need to please Gods also grew stronger, leading to the increasing importance of the Brahmins. The Brahmins used to perform ceremonies like Yagnas, crowning the prince, marriages, deaths etc. as well as teaching the children. They were also consulted in matters of policy and justice. Thus, they enjoyed a special status in the society. The other sections of the society too used to repeat them. In order to keep up their prestige, the Brahmins made the religious rituals and books too complex to be understood by

an ordinary man. This period is known in history as 'Brahmin Age'. * * *

Trade

The main profession of the Aryans was cattle rearing. Their prayers include special mantras for the horse and the cow etc. The cow used to be the most pious animal. Today, too, we worship cow. This profession provided them with plenty of milk, butter and other preparations of milk. These things were also used in religious ceremonies. Today we cannot follow all these rituals as there is ^a shortage of milk even for people to drink. *

Their second main occupation was 'Agriculture'. Wheat was the main crop. They developed the knowledge of using water for irrigation. There were many skilled craftsmen in their society. Carpenters made the wagons and the Chariots while the blacksmiths made metallic tools and utensils. There were coppersmiths, goldsmiths and weavers too. * *

Miscellaneous Characteristics

Now, we will learn something about their nature. The Aryans used to be glamorous. There was no inhibition about the use of mutton and wine. "Somras" used to be their special wine, which was drunk on special occasions.

Men and women used to participate in these functions and they also used to dance. This used to bring boys and girls in each others contact which led to marriages with the consent of parents. In family life too, the son and the daughter had the same status. The main interest and skill of the women were music and dance. * *

It is said that the Aryans had the custom of burying and burning the dead bodies. The ashes used to be immersed in the rivers. Today too we have the same custom. *

Along with the development of dancing and music, science too developed. But even then they believed in miracles.

It does not mean they were a perfect people. They too had dacoits and thieves amongst them together with the bad habit of gambling. * * * *

Today we learnt about the life of the Aryans and the changes therein.

LIST OF NARROW QUESTIONS

1. Who were our ancestors?
2. What is the meaning of the word 'Arya'?
3. To which country did the Aryans originally belong?
4. To which western countries did they go?
5. Where did they live before coming to India?
6. From which direction did they enter into India?
7. What was the main occupation of the Aryans?
8. Why did the Aryans leave their homeland?
9. Why do people move from one place to another?
10. Why did the groups of Aryans search for new places after leaving their homeland?
11. What was the main possession of the Aryans?
12. Who were the natives of India?
13. What are the reasons for the defeat of the natives in wars against the Aryans?
14. Where did the Aryans first settle on arrival in India?
15. Where did the Nishads settle after they left the plains of the River Indus?
16. How were the plains of the River Indus?
17. What changes occurred in their occupations after coming to India?
18. Who lived in India before the coming of the Aryans?
19. Which were the other fertile areas besides the plains of the River Indus?
20. What did the Aryans call the Dravidians?

21. How did the Dravidians protect themselves?
22. How could the Aryans establish relations with people of other countries?
23. Who was the God of War of the Aryans?
24. What did the people do in order to please the God of War?
25. What weapons did the Aryans use in wars?
26. How did the name "Aryavrat" come into being?
27. Where did the Dravidians settle after they were defeated by the Aryans from the North?
28. How did the Dravidians look like?
29. Did the Aryans believe in the caste system when they came to India?
30. What did the Aryans do to develop the family feelings?
31. What was the unit of society?
32. How did the class of Kshatriyas come into being?
33. What was the job of the Brahmins?
34. What was the need of Brahmins in the Aryan kingdom?
35. Which were the main sections of the Aryan society?
36. Which were the four spans, life was divided into?
37. How were the kingdoms formed?
38. What do you mean by 'Vish'?
39. What was the reason for the establishment of kingdoms?
40. Which were the kingdoms in the 'Aryavrat'?
41. Which Yagnas were performed for the development of kingdoms?
42. What were the main duties of the king?
43. Which natural forces were worshipped?
44. Which was their main religious book?

45. What for were the Brahmins important?
46. What were the main occupations of the Aryans? Name the two most important ones.
47. What were the skilled occupations of the Aryans?
48. Who used to participate in these functions?
49. Which was their main drink?
50. What drawbacks did they have?
51. Were the dead buried or cremated?
52. Which arts did they develop?

LIST OF OPEN QUESTIONS

1. Have you learnt any stories in History?
2. Who were our ancestors?
3. What is your Gotra?
4. The Black Sea and the Caspian Sea are quite far away.
But do you know any nearby seas?
5. Whose occupation is cattle rearing now-a-days?
6. When do we suffer from the shortage of water and fodder?
7. Now we know where the Aryans first went and through which pass they came to India but do you know any other people who attacked us over the mountains?
8. It is true that the people are forced to move from one place to another owing to famines. What other reasons are responsible for their migration.
9. Why did the people of Bangla Desh come to India?
10. (a) Whom did the Aryans defeat?
(b) Where did they settle?
(c) Where did the people of Bangla Desh go to?
(d) Now also people from Africa have come to India.
What are the reasons for this?
11. How many types of material do we use for utensils?
12. Just now we studied about two communities. Could you please name some other communities of the world?
13. (a) In which places in Gujarat do we find forts?
(b) Can forts be used for protection these days? Give reasons for your answer.
14. (a) Against whom did the Aryans fight?
(b) Which are the countries with which India had a conflict during the last ten years?

15. What is used in place of Chariots these days?
16. To whom can we call as the Dravidians in the present India?
17. Whom do you consider to be the eldest in your family?
18. Do you like a joint family or an individualistic family?
19. Do we have Kshatriyas or other people from other classes too in our army?
20. What do the Brahmins do these days?
21. Are those persons, Vaishayas or Shudras, who are called Harijans at present?
22. What could be the possible name of a Harijan doing business?
23. Can a Harijan become a doctor, a teacher or a lawyer these days? What else can he become?
24. What is the meaning of the word 'Varnashrama'?
25. What do we call the people living in villages? What did the Aryans call them?
26. Who is responsible for the organization of the village? What do we call the union of 80-90 villages? What do we call the union of 10-12 Districts?
27. Name the States of India. Do you prefer small or large States? Why?
28. Name the cities found in the Aryan period? Which is the capital of India?
29. What do you mean by 'Ashwamegh Yagna'?
30. (a) Who have replaced the kings?
(b) When did we abolish the kingdoms?
31. Name the Gods of the Aryans?
Where do we go to worship Gods?

32. What were the duties of the Brahmins during the Aryan period?
What do they do these days?
33. Why do we worship cows?
34. Which other means of irrigation do we use besides wells?
35. What is the general name for carpenters and shoemakers?
36. Why has drinking been prohibited?
37. Which people bury the dead and which people cremate the dead?

ભારતમાં આર્યોની વસવાટ

તમે સૌ વાતાઓ વાંચી છો. કાલ્પનિક પરિકથાઓ, સાહસિક કથાઓ, જીવનચરિત્રો વિગેરે. પરંતુ આપણને સાચી બની ગયેલી વાતો તો ઇતિહાસમાંથી જ મળે છે. ઇતિહાસ આપણને વર્ષો પહેલાં બની ગયેલી વાતો કહે છે. આજે આપણે ઘણા વર્ષો બની ગયેલી એક વાત શીખીશું. ✽

✽ તમે સૌ જાણો છો કે આપણા મૂળ પૂર્વજો વાદરા-વાનર છે. પરંતુ આજે આપણે ભારતવાસીઓ મૂળ એક પ્રજામાંથી ઉતરી આવ્યા છીએ તેનું ઉદાહરણ આપણું ગોત્ર છે. ફક્ત ભારત જ નહીં, પરંતુ પશ્ચિમના દેશો ઈરાન વિગેરેના મનુષ્યનું મૂળ એક પ્રજા જ છે જેની વાત આજે આપણે કરીશું. એ હતી આર્ય પ્રજા. આર્યની અર્થ થાય સરકારી. તે સમયના ઋષિમુનિઓ પરથી જ આજે આપણા ગોત્ર નકડી થયા છે. તમે ઘેર જઈ તમારા બા, બાપુજી અથવા દાદીમા કે દાદાજીને પૂછશો તો તમને તમારું ગોત્ર કયું છે તેનો ખ્યાલ આવશે. ✽ ✽

આ આર્ય પ્રજા ભારતમાં કયાથી આવી ? કેમ આવી ? ક્યારે આવી ? કયા વસી ? એ બધી વાત જાણીને તમને ખૂબ આનંદ આવશે.

ઈ.સ.પૂર્વેની વાત છે. આશરે ઈ.સ.પૂર્વે ૩૦૦૦ વર્ષની આસપાસ એટલે કે લગભગ ૪૦૦૦ થી ૫૦૦૦ વર્ષની આસપાસ ભારતની વાયવ્ય સરહદની બારણા બખડવા માંડ્યા. ત્યાં તો મોટા મોટા પહાડોની હારમાળાઓ હતી તેથી એ માર્ગ ઘણો વિકટ હતો. પહાડોની વચ્ચે આવેલા નાના નાના ઘાટો એમના માર્ગ બન્યા. એમાં ખેંચરઘાટ મુખ્ય હતો. આ આર્ય પ્રજા મૂળ તો મધ્ય એશિયામાં આવેલ કાસ્થિયન અને કાળા સમુદ્ર વચ્ચે આવેલ કોકેસસ પર્વતની તળેટીમાં વસતી, પરંતુ વખત જતાં ત્યાંની વસ્તી વધી. વળી તેમની મુખ્ય વ્યવસાય પશુપાલન હતો. પર્વતોની તળેટી ઉપર ઉગી નીકળતું દૂધ ઘાસ તેમના મુખ્ય ચારો હતો પણ વખત જતાં પાણી, ઘાસચારાની તળી પડવા લાગી તેથી આર્યોની કેટલીક ટોળીઓ નવા વસવાટની શોધમાં નીકળી પડી. એમ કરતાં સૌ

પ્રથમ તેમની એક પ્રવાહ પશ્ચિમ બાજુએ વહ્યો. પશ્ચિમના યુરોપીય દેશોમાં તેઓએ આશ્રય-
સ્થાન મેળવ્યું જેમાં મુખ્ય દેશો હતા - મિસર-હાલનું, ઈજીપ્ત, ગ્રીસ, ઇટલી, ફ્રાન્સ, જર્મની,
વિજેર. ત્યાંજાદ કેટલીક ટોળીઓનો પ્રવાહ પૂર્વમાં ફટાયો. તેઓએ સૌ પ્રથમ ઈરાનમાં
વસવાટ કર્યો વખત જતાં ફરીથી નવા વસવાટની શોધકમાં તેઓ અફઘાનિસ્તાન જઈને
વસ્યા. અહીંથી આશરે ઇ.સ.પૂર્વે ૩૦૦૦ થી ૧૫૦૦ ના ગાળામાં આર્યોની અનેક
ટોળીઓએ ખૈબરઘાટ વટાવી ભારતમાં પ્રવેશ કર્યો. આમ આર્યોનું મૂળ વતન મધ્ય એશિયા
-હાલનું દક્ષિણ રશિયા હતું એ સર્વમાન્ય મત છે તે આપણે સ્વીકારીશું.*

એમને વખત જતાં પોતાનું મૂળ વતન છોડવું પડ્યું. તેના અનેક કારણોની
ચર્ચા આપણે આ પહેલાં પણ કરી છે તે વધુ સ્પષ્ટ કરી લઈએ. મનુષ્યને એક જગ્યાએથી
સ્થળાંતર (સ્થળ બદલવાના) કરવાના અનેક કારણો હોઈ શકે છે. હાલમાં નોકરી
ધંધા અર્થે પણ સ્થળાંતર કરીએ છીએ. પરંતુ આર્યોએ સ્થળાંતર કરવાની જરૂરત ઉભી થઈ
તેની પાછળનું કારણ જુદું જ હતું. તેમની મુખ્ય વ્યવસાય પશુપાલન, તેથી વખત જતાં વસ્તી
વધતાં ઘાસ ચારાઓ, પાણીની તંગી, ખોરાક જીવન જરૂરિયાતની વસ્તુઓમાં તંગી - આ
બધા બારણોને લીધે તેમણે સ્થળાંતર કર્યું અને દુનિયાના જુદા જુદા ભાગોમાં ફેલાઈ ગયા.

જ્યારે આર્યો ભારતમાં આવ્યા ત્યારે તેમના માટે વસવાટો તૈયાર ન હતા.
ઘણી ઘણી મુશ્કેલીઓ સહન કરી તેમણે વસવાટો ઉભા કરવાના હતા. પરંતુ આર્યો
ગાજિયા જાય એવા ન હતા. ગૌર વંશ, લાંબો ચહેરો, વિશાળ કપાળ, ભુરી આંખો,
અણિયાળું નાક અને સુડીળ ખડતલ ઉંચા દેહ વડે તેઓ બધાથી જુદા પડી આવતા.
પહાડી પ્રદેશમાંથી આવતા હોવાથી ખડતલ અને મજબૂત બાંધાના હતા. ભારતમાં તેઓ
આવ્યા ત્યારે તેઓ સમક્રા અનેક પ્રશ્નો હતા. પણ તે બધાને પહોંચી વળી તેમણે
સખ્તસિધ્ધિ ફળદ્રુપ પ્રદેશમાં વસવાટ કર્યો.

પરંતુ તેમ કરતાં પહેલાં અહીં વસતા મૂળ રહેવાસીઓ (વત્સી) જે નિષાધ
જાતીના નામે ઓળખાય છે તેમનો સામનો કરવો પડ્યો. આર્યોને પોતાના વતનમાં

પ્રવેશતા અટકાવવા બધા જ પ્રયત્નો અજમાવ્યા, પરંતુ આખરે તો તે નિષાધ લોકોને જંગલી અને પર્વતોની ખીણમાં ભરાઈ જવું પડ્યું કારણ આર્યો પાસે વધુ સારી યુદ્ધ કળાની જાણકારી હતી - શસ્ત્ર સરજામ હતાં. જ્યાં આર્યોએ વસવાટ કરવાનું પસંદ ન કર્યું ત્યાં નિષાધ જઈ વસ્યા. આમ આર્યોએ પ્રથમ મુરડેલી મૂળ વતનીને મારી હટાવવાની દૂર કરી. બીજું કાર્ય તેમનું નવા વસવાટ ઉભા કરવાનું હતું. આ નવા વસવાટો માટે તેમને સપ્તસિંધુનો પ્રદેશ ખૂબ ગમી ગયો. સાત નદીઓનો પ્રદેશ ખૂબ જ ફળદ્રુપ હતો. કાપિવાળી જમીનના મેદાનોમાં સહેલાઈથી ખેતી થઈ શકતી. આવી પોતાના ખોરાકનો પ્રશ્ન ઉકેલી ગયો. નદીની કાપિવાળી ચીકણી માટી ઘર વસવાટો-ગામડા બાંધવામાં પણ ઉપયોગી હતી. વાસણો બનાવવા પણ આજ માટીનો ઉપયોગ થતો. વળી ઢીર-ઢાંખર એમનું મુખ્ય ધન હતું. એ સૌને માટે ઘાસચારો તથા પાણીની તંગી પડે તેમ અહીં ન હતું. આમ વખત જતાં વર્ષો વીતતા આર્યો સ્તસિંધુના પ્રદેશમાં સ્થાયી થયા. અહીં. તેમના વ્યવસાયમાં વધારો થયો. અત્યાર સુધી ' પશુપાલન જ એમનો મુખ્ય વ્યવસાય હતો. પરંતુ 'ખેતી' એ પણ એમના જીવનમાં મહત્વનું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું. ગોવાળમાંથી ખેડૂનનું જીવન જીવતાં પણ થયાં અને આ ધંધાએ ઝીજા અનેક ધંધાઓ પણ સર્જાયા જેની વિસ્તૃત વાત આપણે ફરી કોઈવાર શીખીશું. પરંતુ આજે એટલું જ યાદ રાખવાનું કે આર્યો પોતાનું મૂળ વતન મધ્ય એશિયા છોડી-ખોરાક, ઘાસચારો, પાણીની શોધમાં ફરતાં ફરતાં ભારતમાં આવી સપ્તસિંધુ ફળદ્રુપ અને સંપન્ન પ્રદેશમાં વસ્યા અને વ્યવસ્થિત જીવન ગુજારવા લાગ્યા. આ નદીઓ સિંધુની સાખાઓ જ હતી. હાલમાં એજ ફળદ્રુપ પ્રદેશનો થોડો ભાગ પાકિસ્તાનમાં છે જ્યારે થોડો ભાગ ભારતમાં છે જે પંજાબનો ફળદ્રુપ પ્રદેશ છે. ✽ ✽ ✽

આર્યાવર્તમાં આર્યાનો ફલાવો

આર્યાએ નિષાધને હાંડી સપ્તસિંધુના પ્રદેશમાં ડેવી રીતે વસવાટ કર્યો તે વાત આપણે શીખી ગયા છીએ. આજે એ પછી શું બન્યું તેની વાત કરીશું. હવે ભારતમાં નિષાધના જેવી જ બીજો એક મૂળ પ્રજા વસતી હતી જે હતી દ્રાવિડ પ્રજા. આ દ્રાવિડ પ્રજા સાથે થોડી ઘણી અથડામણો સપ્તસિંધુમાં થતી રહતી હતી પરંતુ વધુ મોટી અથડામણો અને યુદ્ધો જ્યારે આર્યાએ શ્રગગા જમનાના રસાળ મેદાનો પર પોતાની આખી ઠરવી તેમને સર કરવા પ્રયત્નો કર્યા ત્યારે થઈ. આર્યાની અનેક ટોળીઓ એક પછી એક આવતી જ ગઈ. આમ પાંચસોથી છ સો વર્ષ સુધી ચાલ્યું. આખરે સપ્તસિંધુ જેવો રસાળ, ફળદ્રુપ, હરિયાળો, સમૃદ્ધ પ્રદેશ પણ આર્યાને નાનો પડવા લાગ્યો. તેમને વળી નવા પ્રદેશની જરૂરત ઉભી થઈ અને એમનું ધ્યાન બીજે કયા દોરાય ? પૂર્વમાં સપ્તસિંધુ જેવો જ બલકે તેથી પણ વધુ ફળદ્રુપ પ્રદેશ તેમને આકર્ષતો હતો અને તે મુલક જીતી લેવા તેઓએ કમર કસી. * * *

પરંતુ આ કાર્ય ધારેલું એટલું સરળ નહતું. નિષાધની જેમ દ્રાવિડોએ પણ આર્યાની જબ્બર સામનો કર્યો. દ્રાવિડોને ભલે આર્યા જંગલી, અનાર્ય ગણતા પરંતુ આ દ્રાવિડોની પોતાની આગવી સંસ્કૃતિ હતી. તેમણે નગરો બાંધ્યા હતા અને તેની ફરતે સરકાણ માટે પથ્થરના મજબૂત કોટ - કિલ્લાઓ બાંધ્યા હતા. આજુબાજુ ખાઈ ખોદેલી હતી. આમ તેઓ બાંધકામના યોગ્ય જાણકાર હતા. ખેતી, ઉધોગ પણ તેમણે ખીલવ્યો હતો. ગંગા જમના જેવી નદીઓને કારણે વહાણવટામાં તેઓ પાવરધા બન્યા હતા. અને કુશળ વહાણવટાને પરિણામે દૂર દૂરના દેશો સાથે વેપારી સંબંધો બાંધી શક્યા હતા. આ બધાને પરિણામે તેમના નગરો અને રાજ્યો ખૂબ સમૃદ્ધ અને આબાદ બન્યા હતા. આ બાંધકામો જોઈને આર્યાને પણ ખૂબ આશ્ચર્ય થયું હતું. * * *

આમ આર્યાની સાથે દ્રાવિડોએ પુષ્કળ લડાઈઓ કરી. કેટલીયવાર આર્યાને હારાવ્યા. આર્યાને વારંવાર પોતાના યુદ્ધદેવ ઇન્દ્રને રીઝવવા પ્રાર્થના કરવી પડતી.

યજ્ઞ કરવા પડતા. આમાની કોટલીક વાતો તમને રામાયણ મહાભારતમાથી પણ વાંચવા મળશે. વળી આપણા સુપ્રસિદ્ધ ગુજરાતી સાહિત્યના લેખક સ્વ. કનૈયાલાલ મુનશીએ પણ સરસ રસિક વાતો આના માટે લખી છે જે તમે જરૂરથી વાંચશો. ✽ ✽ ✽

આમ છતાં છેવટે આર્યો દ્રાવિડોને હાડી કાઢવામાં સફળ થયા કારણ આર્યો પાસે યુદ્ધ વિદ્યાની કુશળ જાણકારી હતી અને તેઓ સાધન સંપન્ન હતા. લોખંડના શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરી જાણતા હતા. લડાઈમાં અશ્વ સાથે રથનો પણ તેઓ ઉપયોગ કરતા. આમ રથનો સર્વ પ્રથમ ઉપયોગ આપણે આર્યો પાસેથી શીખ્યા અને ગંગા જમનાના પ્રદેશમાં તેમણે વસવાટ શરૂ કર્યો જે આર્ય વતનના નામે ઓળખાય છે. ત્યાંથી વિદ્યાચળની દક્ષિણે જઈને વસ્યા અને કોટલાક દૂર પૂર્વના ભાગોમાં જતા રહ્યા. આજે પણ તમે જોશો કે દક્ષિણના લોકો ઠીંગણા, રંગે સામ અને ચપટા નાકવાળા છે તેથી તેઓ મૂળ દ્રાવિડોમાથી ઉતરી આવ્યા હશે એમ માની શકાય. ✽ ✽ ✽ ✽ ✽ ✽

વર્ષા બાદ આર્યો અને દ્રાવિડો વચ્ચેના સંબંધો સુધર્યા. દ્રાવિડ પછાત અગર સંસ્કૃતિ વિનાની તો નહોતી જ. આર્યોએ તેમની સાથે લગ્ન વિવાહ જેવા સંબંધો બાંધ્યા. તેમના રીતરિવાજો ધર્મમાથી પણ આર્યોએ ઘણું અપનાવ્યું અને દ્રાવિડોએ પણ આર્યો પાસેથી અનેક બાબતો મેળવી અને બંને સંસ્કૃતિનો સુભગ સુમેળ સંચાયો.

આર્યોનું જીવન :-

આ થઈ આર્યોના ફલાવાની વાત. હવે આ આર્યોનું જીવન સંપ્રસિધ્ધના પ્રદેશમાં કેવું હતું અને તેમાં ગંગા જમનાના પ્રદેશમાં આવ્યા પછી કેવા ફેરફાર થયા તેની વાત આપણે કરી લઈએ.

તમે સૌ જાણો છો કે આર્યો જ્યારે ભારતમાં આવ્યા ત્યારે સમુદ્રમાં નાની નાની ટોળીઓમાં આવ્યા હતા. નવા પ્રદેશમાં અજાણ્યા પ્રદેશમાં વસવાટ કરવાનો હતો. તેથી ટોળીમાંના અનેક કુટુંબો એકબીજાની હૂંફે રહેતા. એકબીજાને મદદ કરવા તૈયાર રહેતા.

કોઈપણ જાતનો ભેદભાવ ન હતો. કોઈ ઉચ ન હતું કે કોઈ નીચ ન હતું. આમ સમુહમાં રહેતા આર્યોમાં કુટુંબ ભાવના ખૂબ વિકાસ પામી. કુટુંબનો વડીલ કુટુંબનો ઉપરી ગણાતો. તેને કહ્યું સૌ માનતા. તેનું માન જાળવતા. વડીલ પણ કુટુંબના સભ્યો પ્રત્યે માયાળુ વ્યવહાર રાખતા અને કુટુંબનું કલ્યાણ, આબાદી, પ્રગતિ થાય એમ ધ્યાન વર્તતા. કુટુંબના ભલા માટે દેવોની પ્રાર્થના કરવામાં આવતી અને અગ્નિને આહુતિ અપાતી. આમ કુટુંબ સમાજનું એકમ હતું. ✽

આર્યોની સમાજ અવિભાજ્ય હતો પરંતુ તેમને પોતાની જાતિ, કુળ રંગ-વર્ણનું પુષ્કળ અભિમાન હતું અને પાછળથી આર્ય અનાર્ય-વર્ણ જાતિના ભેદો ઉત્પન્ન થવા પાછળ એ અભિમાન જ મૂળભૂત કારણ બન્યું.

આર્યો જ્યારે સપ્તસિંધુમાંથી પૂર્વ આર્યાવર્તમાં આગળ વધ્યા ત્યારે દ્રાવિડોની સામે ઝઝૂમતા તેમને એકમેકની હાંફની વધુ ને વધુ જરૂર પડતી. આમ કુટુંબ ભાવના વિકાસ પામતી જ રહી. પરંતુ તેમના સમાજની નવેસરથી રચના કરવાની જરૂર પડી. ✽ ✽ ✽

આર્યાવર્તમાં સતત યુદ્ધને પરિણામે શત્રુના સામનો તથા સરકાણ માટે સૈન્યની જરૂર ઉભી થઈ. તેથી આર્ય રાજાઓએ વ્યવસ્થિત સૈન્ય રચ્યા. આ સૈનિકોને હથિયારો પુરા પડતા અને તાલીમ પણ અપાતી. તેથી આર્ય સમાજમાં કાયમી લડવૈયાનો વર્ગ ઉભો થયો. એ ક્ષત્રિય નામે ઓળખાવા લાગ્યો. ✽ ✽

આર્યાવર્તમાં સતત યુદ્ધ કામગીરી રહેતી હોવાથી રાજાઓને પોતાની પ્રજાની આબાદી, યુદ્ધમાં સફળતા માટે દેવોની પ્રાર્થના કરી રીઝવવાની, હોમહવન કરવાની દુરસદ મળતી નહિ અને દેવોને રીઝવવાની સંતુષ્ટ રાખવાની જરૂરત વધતી જ ગઈ. દેવોને રીઝવવાના પ્રકાર તથા વિધિ વગેરે પણ વધતા જ ગયા તેથી રાજાઓએ આ કામ પુરોહિતને સોંપ્યું. આમ દેવોને રીઝવી તેમની મહેરબાની રાજા તથા પ્રજા પર ઉતારવાની જવાબદારી પોતાને શીરે ઓઢી લેનાર વર્ગ બ્રાહ્મણ-વિજ હઠવાયો. ✽ ✽ ✽

આર્ય જીવન-સમાજમાં ફરફાર થવાને કારણે માંઘા નગરો સ્થપાયા. જરૂરિયાતો વધી ગઈ. ચીજોની હરીફોની પણ જરૂરત ઉભી થઈ. આ જરૂરિયાતોને સંતોષવાની, કાર્ય ઉપાડનારો એક વર્ગ જે ઉભો થયો તે વૈશ્ય કહેવાયો. સમાજનો બાકી રહેલો ભાગ જેણે ઉપલા ત્રણ વર્ગની સેવાયાકરી કરવાનું કામ ઉપાડ્યું તે શુદ્ર કહેવાયો. આ થઈ આર્યોની વર્ણવ્યવસ્થા, જેથી આર્યો નવી પરિસ્થિતિનો સામનો કરી શક્યા, પરંતુ તેમના સમાજની એકતા તૂટી ગઈ. તેમાં ભાગલા પડ્યા. આ જમાનામાં તો એક વર્ગના માણસો બીજા વર્ગનું કામ કરતાં દેખાય છે. દ્રોણ, બ્રાહ્મણ હોવા છતાં કાન્તિયનું કામ કરતા, પરંતુ કાળક્રમે એ વ્યવસ્થામાં જડતા આવી ગઈ. એક વર્ણ, વર્ગ કે જ્ઞાતિમાં જન્મેલો માણસ બીજા વર્ણમાં ભળી શકતો નહિ. જડતા અને બંધનો યુક્ત થતા ગયા.

સમાજની ઉન્નતિ માટે આર્યોએ વર્ણ વ્યવસ્થા કરી તો વ્યક્તિની પોતાની ઉન્નતિ માટે પણ આર્યોએ યોગ્ય વિચાર કરી જીવનને વધુ ઉન્નત બનાવી શકાય તે હિતુથી જીવનને ચાર તબક્કામાં વહેંચી લીધું. અથવા તો જીવન માટે ચાર આશ્રમ નક્કી કર્યા- અનુક્રમે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ-વિધવાસ માટે, ગૃહસ્થાશ્રમ, - ગૃહસ્થ જીવન માટે, વાનપ્રસ્થાશ્રમ-ચિંતનમય જીવન, જીવવા માટે સંન્યાસાશ્રમ-વનમાં જઈ પ્રભુનું ચિંતન કરવા માટે. આ દરેક આશ્રમ અને સેના ધર્મ પણ નક્કી કરાયા. આ પ્રમાણે આર્યોએ વર્ણાશ્રમ વ્યવસ્થા અથવા વર્ણાશ્રમ ધર્મને વિકસાવ્યો. મનુષ્ય રખડતી અવસ્થામાંથી સ્થાયી થઈ, જીવનની જરૂરિયાતો મેળવવા અને મેળવ્યા બાદ કેવી રીતે જીવન જીવે છે તેનો ઉત્તમ નમૂનો આર્યોના જીવનમાંથી આપણને મળી રહે છે. આર્યોનું સામાજિક જીવન આપણી હાલની સમાજ વ્યવસ્થાના મૂળમાં છે એ સ્પષ્ટ જ છે. ❀ ❀ ❀ ❀

: આર્યોની રાજ્યવ્યવસ્થા :

આર્યોએ ભારતમાં આવી સમાજ વ્યવસ્થા વિકસાવી એજ પ્રમાણે રાજ્યની વ્યવસ્થા પણ વિકાસ પામી.

સપ્તસિંધુના પ્રદેશમાં આર્ય કુટુંબોના સમૂહો એક જ જગ્યાએ વસ્યા તે સમૂહ ' ગ્રામ ' કહેવાયો. ગ્રામનો ઉપરી ' ગ્રામીણ ' કહેવાયો. ગ્રામનો વહીવટ કરવા પાંચ માણસો 'ગ્રામીણ' ને મદદ કરતા. આમ હાલની ગ્રામ પંચાયતના મૂળમાં પણ આર્યોની ગ્રામ વહીવટની પ્રથા જ છે. આ ગ્રામમાં ખેતીનો જમીન દરેક કુટુંબોમાં વહેંચી આપવામાં આવતી પણ પશુ માટેની ચરણની જમીન બધા જ કુટુંબોની ભેગી એટલે કે સહિયારી મિલકત હતી. આર્યોની સપ્તસિંધુમાં વસતી સમાજ આવા ગ્રામોમાં વહેંચાયેલો હતો. મોટા નગર અથવા રાજ્ય ત્યાં વિકાસ પામ્યા નહો. ગામડું જ સંસ્કૃતિનું એકમ બની રહ્યું. છેલ્લા ૪૦૦૦ વર્ષથી ભારતીય સંસ્કૃતિનું એકમ તથા રાજ્ય વ્યવસ્થાનું નાનામાં નાનું એકમ પણ ગામડું જ રહ્યું છે. વખત જતાં મોટા સંગઠનની જરૂરત ઉભી થતાં કેટલાક ગામોએ ભેગા થઈ નાનડું રાજ્ય સ્થાપ્યું. રાજ્યમાં ગોમોની સંખ્યા વધતા દસ બાર ગામોનો ' વિશ ' - જિલ્લો બનાવ્યો. જેના ઉપર વિશપતિ અને થોડા વિશોનું જનપદ રાજ્ય બન્યું. રાજા તેનો ઉપરી બન્યો. પોતાનામાંથી જે વ્યક્તિ બાહોશ અને શાણી હોય તેને તેના રાજા તરીકે ચૂંટી કાઢવામાં આવતી. પાછળથી તે પદ વંશ પરંપરાબત બન્યું. રાજાનું માન કુટુંબના વડીલ જેટલું જ હતું. રાજાને અગત્યના પ્રશ્નોમાં સલાહ આપવા પ્રોથ પ્રજાજનોની મંડળી નીમાતી જે સમિતિ નામે ઓળખાતી.

પરંતુ આર્યાવ્રતમાં આર્યોની રાજ્ય વ્યવસ્થામાં પણ સમાજ વ્યવસ્થાની જેમ પલટો આવ્યો. દ્રાવિડ જેવા બળવાન શત્રુઓનો સામનો કરવો. નાના જનપદો અને રાજાઓ માટે સહલું નહોતું. તેથી આર્યાવ્રતમાં આર્યોએ મોટા રાજ્યો સ્થાપ્યા. મહાભારતમાં રામાયણમાં એ મહારાજ્યોની ઉલ્લેખ પણ છે. તેમાં જમનાનો પ્રદેશ ત્યારે મધ્ય પ્રદેશ તરીકે ઓળખાવાતી અને તેમાં કુરુ-પંચાલ હાલનાં દિલ્હી, મેરઠ, ડોસલ એટલે હાલનું

અયોધ્યા અને કાશીના મહારાજ્યો હતા. એની ફરતે સુરાષ્ટ્ર, વિદર્ભ, વિદિહ અને અંગના રાજ્યો હતા. અહીં આર્યોએ મોટા નગરો પણ વસાવ્યાં. આવા નગરોમાં મુખ્ય હતાં અયોધ્યા, મોથીલા, શ્રદ્ધારકા, મથુરા, હસ્તિનાપુર અને ઇન્દ્રપ્રસ્થ જેની જાહોજલાલીના વર્ણનો મહાકાવ્યોમાં કરેલા છે. ❀

આ શહેરમાં રક્ષણ માટે મજબૂત કોટ બાંધેલાં અને ભવ્ય મહેલ, સમૃદ્ધિ વેલવમાં રાજાઓ જીવન ગુજારતાં. આ રીતે સપ્તસિંધુની ગ્રામ સંસ્કૃતિનું સ્થાન આર્ય વર્તમાં નગર સંસ્કૃતિએ લીધું. ❀

આ રાજાઓ પોતાના રાજ્યની વિસ્તાર કરવા અથવા ચક્રવર્તી રાજ્ય સ્થાપવા ' અશ્વમેધ યજ્ઞ ' કરતાં. આની ઉલ્લેખ પણ આપણા મહાકાવ્યોમાં છે. અશ્વને દિગ્વિજય માટે છુટો મુકાતો અને ત્યારબાદ યજ્ઞવિધિ થતો. અશ્વનું બલિદાન યજ્ઞમાં અપાતું. પુરોહિતો, અધ્વર્યુ, હોતા સમારંભમાં આગેવાનીનું સ્થાન લેતા. આ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરનાર રાજાનું માન અને પ્રતિષ્ઠા પણ વધી જતા. ❀ ❀

આમ વખત જતાં રાજાની સત્ત્વ પણ વધી ગઈ. એનો હોદ્દો વંશપરંપરાગત બન્યો. એના અનેકવિધ જવાબદારીભર્યાં કાર્યો હતા. જે લશ્કરી વડી હતો. ધારો ઘડનાર શાસ્ત્રકાર્યો પણ ધારાનું પાલન કરાવવાનું કામ રાજાનું. રાજ્યદંડ ધારણ કરનાર પણ રાજા. લોકસભા ન્યાયના કાર્યમાં રાજાને સહાય કરતી. જમીનની માલીકી રાજાની નહીં પણ પોતાની મરજી મુજબ જમીનની વહેંચણી વ્યવસ્થા પણ રાજા જ કરે. આમ રાજાશાહીનો વિકાસ પણ આર્યવર્તમાં જ થયો. ❀ ❀

આર્યોની ધર્મ :- જમાથી ઉપરની માહિતી આપણને મળે છે તે મૂળ આર્યોની પ્રથમ ધર્મગ્રંથ ' ઋગ્વેદ ' છે. આર્યોના જીવનમાં બીજા પાસા કરતાં ધર્મ વિશે વધુ સ્પષ્ટ માહિતી ઋગ્વેદમાંથી જ મળે છે. આર્યોનું જીવન કુદરતી તત્ત્વો, કુદરતને ખોળે વીત્યું તેથી તે તત્ત્વોને દેવ માની તેને રીઝવવા-મનાવવા. મહિર મેળવવા, પ્રયત્નોપાર્થના કરતાં. આ દેવોના પ્રસન્ન થવાથી એમનું જીવન આબાદ બનશે એવો એમનો ખ્યાલ હતો. આ દેહોમાં મુખ્ય દેવ સૂર્ય, ઇન્દ્ર, અગ્નિ હતા. સૂર્યને પ્રાતઃકાળે નદી સ્નાન કરતા પૂજતા. ઇન્દ્ર તેમના યુદ્ધના તથા વર્ષાના દેવ મનાતા. અગ્નિ સૂર્યના પ્રતિનિધિ મનાતા. વડીલ

ઘરમા વેદી બનાવી અગ્નિ સળગાવી, દૂધ, દહી, માખણ, જવની આહુતી આપતાં. આ ત્રણ દેવી ઉપરાંત બીજા અનેક દેવીમા ઉષા, આકાશ, પૃથ્વી, વાયુ, વરુણ, રુદ્ર, રૂપજન્ય : વરસાદ : વગેરેનો પણ વેદની રુચાઓ એટલે કે મંત્રોમા ઉલ્લેખ છે. યમ મૃત્યુના દેવ હતા. આ રુચાઓ અથવા મંત્રો આર્યોમાના શાણા વિચારોડોએ લખી. તેમણે પ્રાર્થનાના મંત્રો રચ્યા. જેમા વિચારો અને ભાવનાઓનો લડાર ભરેલો છે. ને જે આપણું મોટામા મોટું સંસ્કાર ધન છે. આ મંત્રો અદ્ભૂત અને સંગીતમય છે. *

પરંતુ આર્યોવર્તમા રહ્યા બાદ આર્યોના ધર્મમા પણ મોટા ફેરફારો થયા. ધર્મમા બ્રાહ્મણનું વર્ચસ્વ ખૂબ વધી પડ્યું. જેમ રાજા યુદ્ધ અને રાજકાજમા વધારેને વધારે ગુથાતો ગયો તેમ ઈશ્વરની કૃપા મેળવવા બ્રાહ્મણોનો આશરો લેવો પડ્યો. યજ્ઞ, થાભ, રાજ્યાભિષેક, ઉપનયનસંસ્કાર, લગ્ન, મૃત્યુ વગેરે પ્રસંગોએ વેદના જાણકાર બ્રાહ્મણોની જરૂર પડતી-બાળકોના વિધિવ્યાસ માટે પણ બ્રાહ્મણોની જરૂર પડતી. નીતિ ન્યાયના પ્રશ્નોમા તેઓની સલાહ લેવાતી. આમ ઋષિમુની-પુરોહિતોનું માન રાજ્ય દરબારમા વધી ગયું. તેમનો યોગ્ય આદર સંસ્કાર થતો. પ્રજાના બીજા વર્ગોએ પણ આ બાબતમા રાજાનું અનુકરણ કરવા માંડ્યું. આને પરિણામે બ્રાહ્મણોએ પોતાનું મહત્વ વધારવા ધર્મ ગ્રંથોમા ફેરફાર કર્યા-ક્રિયાકાંડો અટપટા બતાવ્યા, ઈશ્વરની કૃપાનો ઈજારો લઈ આખા સમાજને ડરાવવા લાગ્યા. બ્રાહ્મણોનું વર્ચસ્વ વધી પડતાં આ યુગ 'બ્રાહ્મણ' યુગ કહેવાયો. *

આર્યોનો વ્યવસાય :- આર્યોનો મૂળ અને મુખ્ય વ્યવસાય તો પશુપાલન જ હતો. એમની પ્રાર્થનાઓમા પણ અશ્વ-ગાય-ઘેટા-બકરા વિગેરે માટે મંત્રો જોવા મળે છે. ગાયો પૂજનીય અને પવિત્ર લેખાતી. કામઘેનું ગણાતી. આજે પણ આપણા સમાજમા 'ગાય'નો મહિમા છે. આ પશુપાલનના વ્યવસાયના પરિણામે દૂધ, માખણ, પનીર, દહીંની નદીઓ વહેતી. તેની ખૂબ છૂટ રહેતી તેથી યજ્ઞમા આહુતી તરીકે તેની વપરાશ હશે. આજે યજ્ઞમા આવી આહુતી અપાય તે યોગ્ય નથી કારણ કે તે વસ્તુઓની અછત છે. લોકોને જ ખાવા ન મળે તો આહુતી આપ્યાનો શો અર્થ ? *

આર્યોનો બીજો વ્યવસાય ખેતીનો. મુખ્ય પાક ઘઉં અને જવનો હતો. આ

ઉપરાંત કપાસ અને શાકભાજી પણ ઉગાડતા. કુવાના પાણીનો સિંચાઈ માટે ઉપયોગ કરવાનું જ્ઞાન પણ તેમણે વિકસાવ્યું હતું. ✽

ખેડૂતોને સુધાર વગર કેમ ચાલે. ખેતીના ઓજારો તેમજ ગાડા-રથ બાધવાના કુશળ કારીગરો પણ ત્યારે હતા. કેટલાક કારીગરો માટી તથા તાંબા-કસિના વાસણો બનાવતાં. તો ચામડું કપાસનારાં ખાલવા પણ હતા. સુતર અને ઉનનું કાપડ વણવામાં સ્ત્રીઓ કુશળ કારીગર નીવડી. કેટલાક લોકો માલની હેરફેર કરી વેપાર કરતાં. આમ કારીગર વર્ગ-ગોવાળો, ખેડૂતો, સૈનિકો, આર્યો, કવિઓ ભાટચારણો અને વેપારીઓ સમાજના જુદા જુદા અંગો હતા. ઉપરાંત કેટલાક પુરોહિતો અધ્વર્યુ કે હિતોનું પણ કામ કરવા લાગ્યા. ગુલામોની પ્રથા કે વેઠ લઈ જવાની પ્રથા અહીં હોય તેવું જણાવ્યું નથી. ✽ ✽ ✽

કેટલીક ખાસિયતો : આર્યો વિશે આપણે ઘણું ઘણું જાણ્યું. હવે છેલ્લે તેઓની કેટલીક સ્વભાવ વિશેની ખાસિયતો વિશે જાણકારી મેળવી લઈએ. તેઓ ઘણાં મોજીલા, લહેરી, શોખીન હતા. ઉજાણીઓ કરતા જેમાં માંસ અને મદીરાનો છૂટથી ઉપયોગ કરતા. સોમ રસ- એક પ્રકારનો દારુ-તેમનું ખાસ પીણું હતું. ઉત્સવો પણ અનેક ઉજવતાં. આ ઉત્સવોમાં યુવક યુવતીઓ છૂટથી હળતા ભળતા અને છૂટથી નૃત્ય કરતાં. એકબીજાના પરિચયમાં આવતાં અને ગાઠ પરિચય બાદ માતૃપિતાની સંમતિ લઈ લગ્ન કરતાં. આવી હતી આર્યોની લગ્ન અંગેની વ્યવસ્થા. ગૃહ જીવનમાં પુત્રપુત્રીનું સ્થાન સમાન હતું. છતાં પુત્ર પ્રાપ્તિની ઝંખના કરતા અને તે માટે દેવોની પ્રાર્થના પણ કરતાં. સ્ત્રી કેળવણીમાં મુખ્યત્વે સંગીત અને નૃત્યનું સ્થાન હતું. ✽ ✽

મડદાને ' બાળવા ' અને દાટવા નો બંને રિવાજ પ્રચલિત હોય એમ જણાય છે. અસ્થિ કુંભમાં ભરી નદીમાં પધરાવતાં અથવા દાટી દેતાં. આજે પણ આ અસ્થિ પધરાવવાનો રિવાજ આપણે ત્યાં પ્રચલિત છે. ✽

કળા કે વિજ્ઞાન ક્ષેત્રે આર્યોની પ્રગતિ ઝાઝી ન હતી. સંગીતની કળા તેમણે વિકસાવી, વૈદકનું જ્ઞાન પણ તેમને હતું. છતાં ચમત્કારોનો આશરો લેવાનો તેઓ ચુકતા નહિ.

આર્યોમાં બધા સારા સંસ્કારી સાધુ પુરુષો જ હતા એમ માનવાની ભુલ ડરશો નહિ. તેઓમાં લૂંટારા અને ઘાડપાડુઓ પણ હતા. વળી જુગારની બુરી લત પણ તેમનામાં હતી.

આમ સપ્તર્ષિયુ આર્યપૂર્વજો પાત્ર્ય છ સેકા રહ્યા ત્યારે ભોળા, શ્રદ્ધાળુ, કુદરત પર બહુ આધાર રાખનારા હતા, પરંતુ આર્યાવર્તમાં આવ્યા બાદ તેમના જીવનમાં કેવા કેવા ફેરફાર થયા તે આપણે જાણ્યું. આજે ગ્રામ્યજીવન બસ વધુ ફરી કોઈવાર. !! નમસ્તે. બાલદોસ્તો. નૈ-નૈ-નૈ-નૈ.

LIST OF NARROW QUESTIONS

૧. આપણા પૂર્વજો કોણ હતા ?
૨. આર્યોની અર્થ શું ?
૩. આર્યોનું મૂળ વતન કયું ?
૪. પશ્ચિમ તરફ એ લોકો કયા કયા દિશામાં ગયા ?
૫. ભારતમાં આવવા પહેલાં એ લોકો કયા રહેતા હતા ?
૬. એ લોકો કઈ દિશામાંથી ભારતમાં આવ્યા ?
૭. આર્યોની મુખ્ય ધર્મો શું હતો ?
૮. આર્યોને પોતાનું વતન શા માટે છોડવું પડ્યું ?
૯. લોકો નવો વસવાટ કયારે શોધતા હશે ?
૧૦. આર્યોની ટોળીઓ નવા વસવાટની શોધમાં શા માટે નીકળી ?
૧૧. આર્યોનું મુખ્ય ધર્મ શું હતું ?
૧૨. ભારતની મૂળ પ્રજા કોણ હતી ?
૧૩. આર્યો સાથેના યુદ્ધમાં એ પ્રજા શા માટે હારી ગઈ ?
- ૧૪.
૧૫. સપ્તસિંધુનો પ્રદેશ છોડી નિષાધ લોકો કયા ગયા ?
૧૬. સપ્તસિંધુનો પ્રદેશ કેવો હતો ?
૧૭. અહીં આવ્યા પછી એ લોકોના ધર્મમાં શું ફેરફાર થયો ?
૧૮. આર્યોના આવવા પહેલાં ભારતમાં કયા કયા લોકો રહેતા હતા ?
૧૯. સપ્તસિંધુ સિવાય બીજો કયો ફળદ્રુપ પ્રદેશ એમની નજરે ચડ્યો ?
૨૦. આર્યો દ્રાવિડ લોકોને શું કહેતા હતા ?
૨૧. પોતાના રક્ષણ માટે દ્રાવિડોએ શું શું કર્યું હતું ?
૨૨. કયા કારણસર દ્રાવિડો બીજા દેશો સાથે સંબંધ બાંધી શક્યા ?
૨૩. આર્યોના લડાઈના દેવતા કોણ હતા ?
૨૪. લડાઈના દેવતાની કૃપા મેળવવા આર્યો શું કરતા હતા ?
૨૫. યુદ્ધમાં આર્યો કયા કયા સાધનોનો ઉપયોગ કરતા હતા ?
૨૬. આર્યવ્રત નામ કેમ પડ્યું ?

૨૭. આર્યોએ ઉત્તરમાંથી દ્રાવિડોને હાકી કાઢ્યા પછી એ લોકોએ (દ્રાવિડોએ) કયા વસવાટ કર્યો ?
૨૮. દ્રાવિડ લોકો દેખાણમાં કેવા હતા ?
૨૯. આર્યો ભારતમાં આવ્યા ત્યારે ઉચ્ચનીચના ભેદભાવમાં તેઓ માનતા હતા ખરા ?
૩૦. કુટુંબ ભાવનાના વિકાસ માટે એ લોકો શું કરતા હતા ?
૩૧. સમાજનું 'એકમ' શું હતું ?
૩૨. કાનિય વર્ગનો જન્મ કેવી રીતે થયો ?
૩૩. બ્રાહ્મણોનું કામ શું હતું ?
૩૪. આર્યવિત્તમાં બ્રાહ્મણની જરૂર શી હતી ?
૩૫. આર્યોમાં કયા કયા મુખ્ય વર્ગ પડ્યા ?
૩૬. આર્યોએ જીવનના કયા ચાર આશ્રમ બનાવ્યા ?
૩૭. રાજ્યો કેવી રીતે બન્યા ?
૩૮. ' વિશ ' એટલે શું ?
૩૯. રાજ્ય સ્થાપનાનું મુખ્ય કારણ શું હતું ?
૪૦. આર્યવિત્તમાં કયા કયા રાજ્યો આવેલા છે ?
૪૧. પોતાના રાજ્ય માટે રાજા કયા કયા યજ્ઞ કરતા હતા ?
૪૨. રાજાના મુખ્ય કામો કયા કયા હતા ?
૪૩. આર્યો કયા કુદરતી તત્વોની પૂજા કરતા ?
૪૪. તેમનો મૂળ ધર્મગ્રંથ કયો ?
૪૫. 'બ્રાહ્મણ ' નું વર્ચસ્વ કઈ કઈ બાબતોમાં હતું ?
૪૬. આર્યોના વ્યવસાયો કયા કયા ? તેમાં મુખ્ય બે વ્યવસાયો કયા કયા ?
૪૭. આર્યોની મુખ્ય કારીગરવર્ગ કયો ?
૪૮. આર્યો કેવા ઉત્સવો ઉજવતા ?
૪૯. તેમનું ખાસ પીણું કયું હતું ?
૫૦. તેમનામાં કઈ કઈ નબળાઈઓ હતી ?
૫૧. મડદાને બાળવાની પ્રથા હતી કે દાટવાની ?
૫૨. કઈ કળાઓનો તેમણે વિકાસ કર્યો ?

LIST OF OPEN QUESTIONS

૧. તમે ઇતિહાસમાંથી કોઈ વાન શીખ્યા છો ?
૨. આપણા પૂર્વજો કોણ હતા ?
૩. તમારું ગોત્ર કયું છે ?
૪. આ કાસ્તિયન અને કાળો સમુદ્ર દૂર આવ્યા છે પણ કોઈ નજીકના સમુદ્રની તમને ખબર છે ?
૫. આપણે ત્યાં પશુપાલનનો ધંધો કોણ કરે છે ?
૬. આપણા દેશમાં પાણી અને ઘાસચારાની તળી કયારે પડે ?
૭. ચાલો, હવે કહો જોઈએ, આર્યો પહોંચ્યા કયા દેશમાં આવ્યા ? પછી કયા ગયા ? કયા ઘાટમાંથી ભારતમાં આવ્યા ? બીજા કોઈ લોકોએ પહોંચ પાર કરીને આપણા દેશ પર હુમલો કર્યો એવું યાદ છે ?
૮. દુકાળ પડે અને લોકો એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જાય એ તો જાણે બરાબર છે પણ બીજા કયા કારણો હોય શકે જેથી લોકો એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જાય ?
૯. બંગલા દેશના લોકો આપણા દેશમાં કેમ આવ્યા ?
૧૦. (૧) આર્યોએ કયા લોકોને મારી હટાવ્યા ?
(૨) એ લોકો કયા જઈને વસ્યા ?
(૩) બંગલા દેશના લોકો કયા આવી ગયા ?
(૪) હમણાં પણ ભારતના લોકો આફ્રિકાથી આવ્યા, કયા કારણને લીધે આવ્યા હશે ?
૧૧. અ. આપણે કઈ જાતના વાસણો વાપરીએ છીએ નામ આપો જોઈએ.
બ. આપણે માટીના વાસણોનો શું ઉપયોગ કરીએ છીએ ?
૧૨. આપણે બે પ્રજાના નામ શીખ્યા. નામ બતાવી શકશો ? દુનિયાની બીજી કોઈ પ્રજાના નામ આપો.
૧૩. ગુજરાતમાં કયા ગામોની આજુબાજુ ગઢ બાંધ્યો છે ? અત્યારના જમાનામાં ગઢથી રક્ષણ થઈ શકે ? કારણ આપો.
૧૪. અ. આર્યો કોની કોની સાથે લડ્યા ?
બ. છેલ્લા દસ વર્ષમાં ભારતની પ્રજાને કઈ કઈ પ્રજાઓ સામે લડવું પડ્યું ?

૧૫. અત્યારની લડાઈમાં રથની જગ્યાએ શાનો ઉપયોગ થાય છે ?
૧૬. કોઈ પૂછે તો કયા પ્રદેશના લોકોને દાવિડ કહીશું ?
૧૭. આપણા ઘરમાં આપણે કોને ઘરના વડા તરીકે માનીએ છીએ ?
૧૮. કુટુંબના બધા ભાઈઓ સાથે રહે તે તમને ગમે કે જુદા જુદા ઘર રાખી રહે તે ?
૧૯. આપણા લશ્કરમાં માત્ર કાનિયો જ લડે છે કે બીજા પણ ? હવે બ્રાહ્મણો શું કરે છે ?
૨૦. હવે બ્રાહ્મણો શું કરે છે ?
૨૧. અત્યારે આપણે જેને હરિજન કહીએ છીએ તે વૈશ્ય છે કે શુદ્ધ ?
૨૨. જો હરિજન વૈપારનું કામ કરતો હોય તો તેમને શું કહી શકાય ?
૨૩. આપણે ત્યાં હરિજન શિક્ષક, દાક્ટર કે વકીલ બની શકે કે નહિ ? શું બની શકે ?
૨૪. વર્ણશ્રમ એટલે શું ?
૨૫. આપણે ગામડાના લોકોને શું કહીએ છીએ ? આર્યોના જમાનામાં તેઓને શું કહેતા ?
૨૬. ગામડાનો વહીવટ હમણા કોણ કરે છે ? ૮૦ કે ૯૦ જેટલા ગામડાનો વહીવટ કરવા માટે જે સમુહ થાય એને આપણે શું કહીએ છીએ ? દસ બાર તાલુકા ભેગા થાય તેને આપણે શું કહીએ છીએ ?
૨૭. હિંદુસ્તાનના કેટલાક રાજ્યોના નામ આપો તમને નાના રાજ્યો ગમે કે મોટા ? શા માટે ?
૨૮. અ. આર્યોના જમાનામાં જે નગરો હતા તેના નામ આપો.
બ. ભારતનું પાટનગર કયું ?
૨૯. અશ્વમેધ યજ્ઞ એટલે શું ?
૩૦. અ. આપણા દેશમાં રાજાની જગ્યાએ કોણ છે ?
બ. આપણે ત્યાં રાજાશાહી ક્યારે નાબુદ થઈ ?
૩૧. આર્યોના દેવોના નામ આપો. આપણે દેવના દર્શન માટે કયા જઈએ છીએ ?

૩૨. આર્યોના જમાનામાં બ્રાહ્મણોનું કાર્ય શું હતું ? હાલમાં બ્રાહ્મણનું કામ શું છે ?
૩૩. ગાયને શા માટે ' પૂજનીય ' કહીએ છીએ ?
૩૪. કુવાના પાણી ઉપરાંત બેતી માટે પાણી મેળવવા આપણે શું કરીએ છીએ ?
૩૫. પહેલા સુથાર, ચમાર એવા કારીગરોના નામ શું હતા ?
૩૬. આપણે ત્યાં દારુબંધી શા માટે કરી હશે ?
૩૭. કયા લોકો મડદાને ગાળે છે ? કયા લોકો દાટ્ટે છે ?

APPENDIX 3.3

Matrices and Time-Line
Display of the Four Patterns

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Total
1											
2		5	26	12	4		5	5	1	1	59
3		1	32	10	13		2	4		1	63
4		1		50	1	2		47		22	123
5				28	730	1	2	1		2	764
6		1		1		3		4		2	11
7			4	8	6		20	2		1	41
8		45	1	8		3	9	31		6	103
9							1		1		2
10		6		6	10	2	2	9		45	78
Total		59	63	123	764	11	41	103	2	80	1244

Matrix for Pattern II

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Total
1											
2											
3											
4				15				22		23	60
5				15	924						939
6											
7											
8				24	10			29		7	70
9											
10				6	5			19			30
Total				60	939			70		30	1099

Matrix for Pattern III

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Total
1											
2			11	18	3	3	2	13		2	52
3			15	5	3	1		6		1	31
4				15	1			16		29	61
5				8	757					1	766
6				1		1		7			9
7				3	1			1		1	6
8		52	5	6		1		45		1	110
9											
10				5	1	3	4	22		30	65
Total		52	31	61	766	9	6	110		65	1100

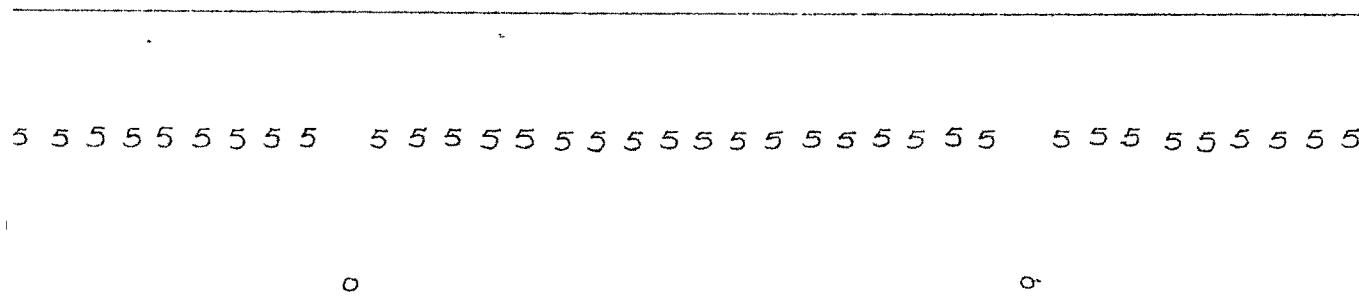
Matrix for Pattern IV

FOUR PATTERNS OF TEACHER BEHAVIOUR - A COMPARISON

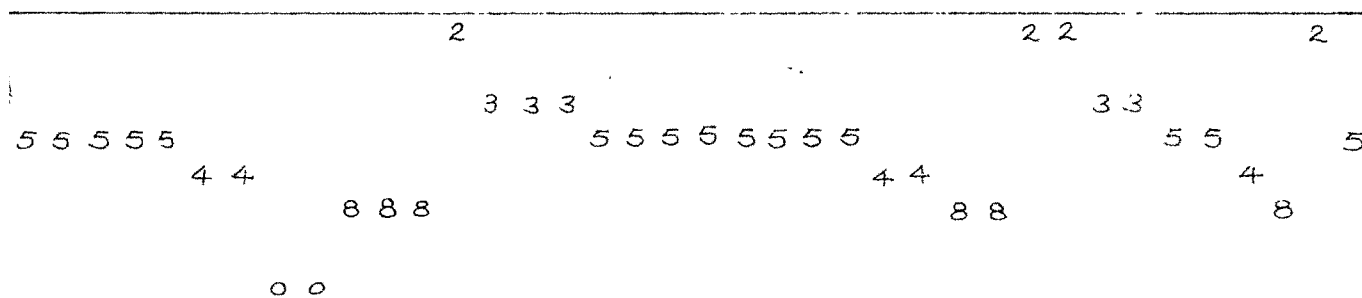
Patterns Variables	P ₁	P ₂	P ₃	P ₄
Total				
Teacher talk (Cat. 4 & 5)	100	71.310	90.900	75.181
Total Pupil talk (Cat. 8 & 9)	-	8.440	6.460	10.000
Percentage teacher questions (Cat. 4)	-	9.887	5.459	5.545
Percentage pupil response (Cat. 8)	-	8.280	6.460	10.000
Percentage feed- back to pupil response (Cat. 2, 3, 6, 7)	-	13.987	-	8.909

TIME LINE DISPLAY OF TEACHER BEHAVIOUR PATTERNS.

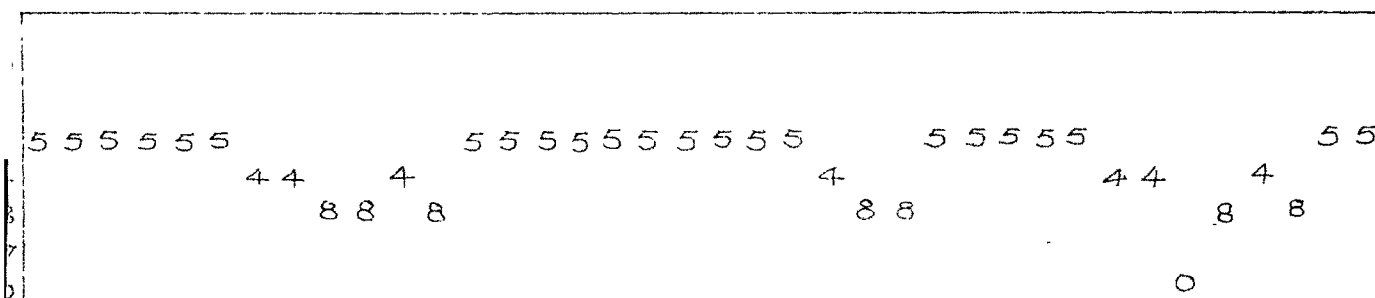
232

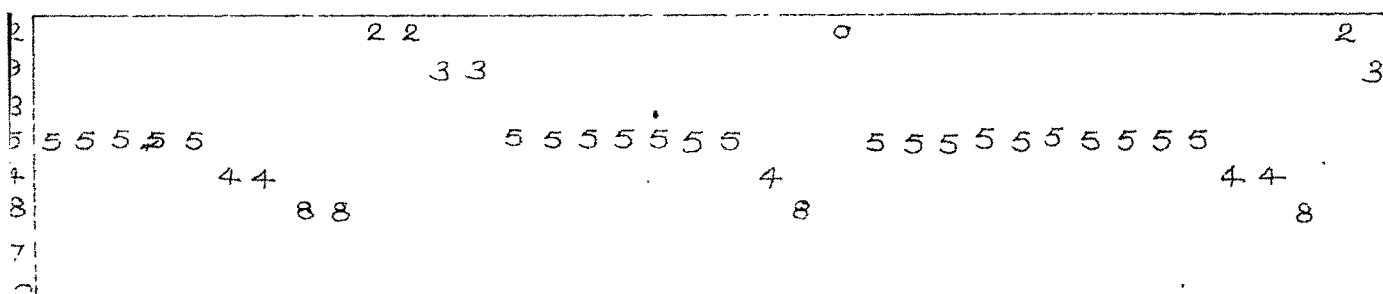
TIMELINE DISPLAY FOR PATTERN I

TIMELINE DISPLAY FOR PATTERN II

TIMELINE DISPLAY FOR PATTERN III

TIMELINE DISPLAY FOR PATTERN IV

APPENDIX 3.4

The Pre-Test of Achievement in
History for VII Grade

Centre of Advanced Study in Education
Faculty of Education and Psychology
M. S. University of Baroda
BARODA.

ACHIEVEMENT TEST IN HISTORY

(Pre-Achievement Test)

Investigator.

Ku. Sudesh Sharma

Name: _____

Name of School: _____

Class: _____ Date: _____

Instructions

1. As soon as you receive this booklet, fill in the above information.
2. Do not open the booklet till you are told to do so.
3. Necessary instructions are given at the beginning of each sub-test. Read these before you proceed further.
4. Do not ask any questions after the test has started.
5. Those questions which you cannot answer should be omitted and attempt the next.
6. The answers should be marked carefully.

Sub-Test 1

Instructions: Each question has three answers. Underline the most appropriate one.

Example: In the assembly of _____, the Indians were deprived of their right to vote.
(Natal, Delhi, London)

1. In India _____ laid the strong foundations of the British Empire. (Clive, Dalhousie, Wellesley).
2. _____ intended to establish the French Empire in India. (Bali, Dupleix, Bussey).
3. _____ adopted illegal means to improve the financial condition of the company. (Wellesley, Clive, Hastings).
4. _____ permitted the foreigners to trade without paying the Octroi Duty. (Clive, Mirkassim, Mirjaffer).
5. _____ India's trade declined because of huge stock of goods from _____. (Europe, France, Britain)
6. _____ took part in the uprising of 1857. (Nizam, Bahadurshah, Shah Alam).
- × 7. The Britishers _____ got Simla, Mussoorie and Nainital through victory in the war.
8. The main function of the Ramkrishan Mission is _____. (Spreading religion, Social service, Idol worship).

Sub-Test 2

Instructions: A number of statements have been given below and along with each statement there is either the name of a person or an event. Tickmark (✓) the statement which associates itself with the name of the person or the event.

9. Lord Curzon:

- () made arrangements to preserve historical monuments.
- () gave autonomy to the universities.
- () increased the tax on Salt.

10. The failure of the mutiny of 1857 was due to:

- () the British army was trained.
- () lack of proper planning.
- () the leaders of the mutiny were invited.

11. The result of the mutiny of 1857 was:

- () Laxmibai was killed.
- () the Indians won independence.
- () Nana Sahib was hanged.

12. The reason for the uprising of 1857 was:

- () the political awakening of the people.
- () owing to Lord Dalhousie's policies.
- () bad treatment of the Indian soldiers by the Britishers.

13. William Bentinck:

- () introduced social reforms.
- () started Khalsa movement.
- () started co-operative scheme.

14. Clive:

- () signed the treaty of Salbai.
- () made the first Council Act.
- () introduced Dual system.

Sub-Test 3

Instructions: Complete the following sentences with appropriate words:

15. _____ was the first European to come to India by sea.
16. _____ career started with the sieze of Arcot.
17. Dupleix was arrested by the _____ government and put into jail.
18. In the Battle of _____ Clive defeated Siraj-ud-Doula by treachery.
19. In the Battle of Baxar, Clive defeated_____.
20. Tipu Sultan was called _____ of _____.
21. _____ was called the Lion of Punjab.
22. The revolt of 1857 _____ due to the lack of proper planning.
23. During the time of Bentinck, Lord _____ introduced the western education.
24. _____ established Brahma Samaj.
25. _____ established Arya Samaj.
26. In Bombay, Mahadev Govind Ranade established_____.

Centre of Advanced Study in Education
Faculty of Education and Psychology

M. S. University of Baroda
BARODA

ઇતિહાસ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કસોટી

પ્રયોજક : કુ. સુદેશ શર્મા

નામ _____

શાળાનું નામ _____

વર્ગ _____

તારીખ _____

સૂચના

- ૧ પુસ્તિકા મળે કે તરત જ ઉપરની માહિતી ભરી દો.
- ૨ કહેવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી પુસ્તિકા ખોલશો નહિ.
- ૩ કસોટીના મથાળે પૂરતી સૂચના આપેલી છે, તે વાંચીને આગળ વધો.
- ૪ કસોટી શરૂ કરે પછી કશું પૂછશો નહિ.
- ૫ જે પ્રશ્ન ન આવડે તે છોડી દઈ બીજા પ્રશ્નો દો.
- ૬ કસોટીના જવાબ ભૂલ કર્યા સિવાય કાળજીથી લખો.

સૂચના : નીચે કેટલાક વિધાનો આપેલા છે. દરેક વિધાનની સામે ત્રણ જવાબ લખેલા છે. આપેલા જવાબમાંથી સૌથી વધારે યોગ્ય જવાબ હોય તેની નીચે લીટી દોરો.

ઉદાહરણ : ——— ની ધારાસભામાં હિન્દીઓનો મતાધિકાર છીનવી લેવામાં આવ્યો.
(નાતાલ, દિલ્હી, લંડન)

૧ ભારતમાં ——— બ્રિટીશ સામ્રાજ્યનો મજબૂત પાયો નાખ્યો.
(કલાઈવે, ડેલહાઉસીએ, વેલ્સ્લીએ)

૨ ——— ને ભારતમાં કૈંચ સામ્રાજ્ય સ્થાપવાના કોડ હતા.
(બાલી, દુપ્લે, બુસી)

૩ ——— કંપનીની નાણાંકીય સ્થિતિ સુધારવા ગેરરીતો અપનાવી.
(વેલ્સ્લીએ, કલાઈવે, હેસ્ટિંગ્સે)

૪ ——— વગર જકાતે વેપાર કરવા દેશી વેપારીઓને છુટ આપી.
(કલાઈવે, ખીરકાસીમે, ખીરબક્ષરે)

૫ ——— ના ઢગલાખંધ માલને કારણે ભારતનો વેપાર પડી લાગ્યો.
(યુરોપ, ફ્રાંસ, બ્રિટન)

૬ ૧૮૫૭ના બળવામાં ——— જોડાયા.
(નિઝામ, બહાદુરશાહ, શાહઆલમ)

૭ અંગ્રેજોએ ——— વિગ્રહમાં વિજય મેળવી સિમલા, મસુરી અને નૈનિતાલ મેળવ્યા.
(મરાઠા, મૈસૂર, ગુરખા)

૮ રામકૃષ્ણ મીશનનું મુખ્ય કાર્ય ——— છે.
(ધર્મપ્રચાર, સમાજસેવા, મૂર્તિપૂજા)

*

*

*

કસોટી ૨

સૂચના : નીચે કેટલાક વિધાનો આપેલા છે. તેની સાથે વ્યક્તિ કે પ્રસંગ પણ આપેલા છે. જે વિધાન તે વ્યક્તિ કે પ્રસંગ સાથે અનુરૂપ હોય તેની આગળના ખાનામાં [✓] નું ચિહ્ન મૂકો.

૯ લોર્ડ કર્જને

- () ઐતિહાસિક સ્મારકોનું રક્ષણ કરવાની વ્યવસ્થા કરી.
- () વિદ્યાપીઠોને સ્વતંત્રતા આપી.
- () મીઠાના કરમાં વધારો કર્યો.

૧૦ ૧૮૫૭નો બળવો નિષ્ફળ ગયો કારણ કે

- () અંગ્રેજોનું લશ્કર કેળવાયેલું હતું.
- () પૂરતા આયોજનનો અભાવ હતો.
- () બળવાના નેતાઓ એકમત હતા.

૧૧ ૧૮૫૭ના બળવાના પરિણામે

- () લક્ષ્મીબાઈ માર્યા ગયાં.
- () હિન્દીઓને સ્વતંત્રતા મળી.
- () નાનાસાહેબને ફાંસી મળી.

૧૨ ૧૮૫૭ના બળવાના કારણો

- () પ્રજાની રાજકીય જાગૃતિ.
- () લોર્ડ ડેલહાઉસીની ખાલસા પદ્ધતિ.
- () અંગ્રેજોનો હિંદી સૈનિકો પ્રત્યેનો ખરાબ વ્યવહાર.

૧૩ વિલિયમ બેન્ટિને

- () સામાજિક સુધારા કર્યા.
- () ખાલસા પદ્ધતિ શરૂ કરી.
- () સહાયકારી યોજના બનાવી.

૧૪ કલાઈવે

- () સાલબાઈની સંધિ કરી.
- () પહેલો કાઉન્સિલ એક્ટ બનાવ્યો.
- () દિરાજક પદ્ધતિ ચાલુ કરી.

*

*

*

કસોટી ૩

સૂચના : નીચે કેટલાક અધૂરા વિધાનો આપેલાં છે, આ વિધાનો પૂરા કરવા ખાલી જગ્યામાં યોગ્ય જવાબ લખો.

- ૧૫ દરિયાઈ રસ્તે યુરોપથી ભારતમાં આવનાર પહેલો યુરોપિયન ————— હતો.
- ૧૬ આર્કટના ઘેરાથી ————— ની કામગીરી શરૂ થઈ અને તે પ્રકાશમાં આવ્યો.
- ૧૭ દુપ્લેને ————— સરકારે કામ ચલાવી કેદમાં પૂર્યો.
- ૧૮ ————— યુદ્ધમાં કલાઈવે સિરાઝદૌલાને દગાથી હરાવ્યા.
- ૧૯ બંડસરના યુદ્ધમાં કલાઈવે ————— ને હરાવ્યો.
- ૨૦ ટીપુ સુલતાન ————— નો ————— કહેવાતો.
- ૨૧ ————— પંજાબનો સિંહ કહેવાતો.
- ૨૨ ૧૮૫૭નો બળવો પૂરતી યોજનાને અભાવે ————— ગયો.
- ૨૩ ગેન્ટિકના વખતમાં લોર્ડ ————— ના પ્રયાસથી પશ્ચિમની ફેળવણી શરૂ થઈ.
- ૨૪ બ્રહ્મસમાજની સ્થાપના ————— કરી.
- ૨૫ ————— એ આર્યસમાજની સ્થાપના કરી.
- ૨૬ મહાદેવ ગોવિંદ રાનડેએ મુંબઈમાં ————— ની સ્થાપના કરી.

* * *

APPENDIX 3.5

The Post-Treatment Achievement Test

Centre of Advanced Study in Education
Faculty of Education and Psychology
M. S. University of Baroda
BARODA.

ACHIEVEMENT TEST IN HISTORY
(Post-Treatment Achievement Test)

By

Ku. Sudesh Sharma

Name: _____

Name of School: _____

Class: _____ Date: _____

Instructions

1. As soon as you receive this booklet, fill in the above information.
2. Do not open the booklet till you are told to do so.
3. Necessary instructions are given at the beginning of each sub-test. Read these before you proceed further.
4. Do not ask any questions after the test has started.
5. Those questions which ~~you cannot answer~~ should be omitted and attempt the next.
6. The answers should be marked carefully.

Sub-Test 1

Instructions: Each question has three or four answers, out of which only one is correct. Mark the correct answer with a tickmark in the brackets (✓):

Example: Who wrote Ramayana?

- () A. Bharat Muni
- (✓) B. Kavi Tulsidas
- () C. Ramchandran
- () D. King Dasharath

B is the correct answer. Put a tickmark in the bracket against Kavi Tulsidas.

1. What is the meaning of 'Varnashram'?

- () A. Assignment of different duties to various groups of people for fulfilling the social requirements.
- () B. Building up small families.
- () C. To divide the society into friends and enemies.

2. Which plains did the Aryans first see in India?

- () A. Of River Ganges.
- () B. Of River Godavari.
- () C. Of River Narmada.
- () D. Of River Indus.

3. From where did the Aryans enter into India?

- () A. From the western side.
- () B. By crossing the River Brahmaputra.
- () C. Via Tibet.
- () D. Through Khyber Pass.

4. Which region was known as "Aryavrat"?

- ☐ A. The western region of India.
- ☐ B. Southern India.
- ☐ C. The plains of the Rivers Ganges and Yamuna.
- ☐ D. The plains of the River Brahmaputra.

5. Who resisted the entering of the Aryans into India?

- ☐ A. The Dravidians.
- ☐ B. The Kashmiris.
- ☐ C. The Rajputs.
- ☐ D. The Marathas.

6. What was the main occupation of the Aryans?

- ☐ A. Weaving cloth.
- ☐ B. Cattle rearing.
- ☐ C. Mining.

7. What work were the Vaishayas supposed to do?

- ☐ A. Business.
- ☐ B. Worshipping Gods.
- ☐ C. Serving the others.
- ☐ D. Defending the country.

8. What work did the Shudras do?

- ☐ A. Business.
- ☐ B. Worshipping Gods.
- ☐ C. Serving the others.
- ☐ D. Defending the country.

9. Who were the people called as 'Anarya' during the Aryan period?

- ☐ A. Brahmins.
- ☐ B. Vaishayas.
- ☐ C. Kshatriyas.
- ☐ D. Shudras.

10. Which was the first religious book of the Aryans?

- () A. Ramayana.
- () B. Mahabharata.
- () C. Gita.
- () D. Rig-veda.

11. Which place is considered to be the homeland of the Aryans?

- () A. China.
- () B. Middle East.
- () C. Central Asia.
- () D. Africa.

12. Why did the Aryans settle in the plains of the River Indus?

- () A. Owing to the cool atmosphere near the Banks.
- () B. It was difficult to cross the River.
- () C. There was lot of greenery on the banks of the River.

13. When did they perform the 'Ashwamegh'?

- () A. On any religious occasion.
- () B. When the king had won a great war.
- () C. To appease the Gods during famine.

14. What does 'Janpad' mean?

- () A. Group of small families.
- () B. A union of ten to twelve villages.
- () C. A union of ten or more districts.

15. The main occupation of the Aryans living in the plains of Indus was cattle rearing. What can be inferred from this?

- () A. The Aryans used to worship animals.
- () B. The Aryans must be using milk and its allied products.
- () C. The cows, buffaloes, etc. might have been used by the Aryans in the battlefield.

16. The Aryans used to keep cattle and goats, which inference is the most appropriate?

- () A. They were non-vegetarians.
- () B. All the Aryans were cow-herds.
- () C. The Aryans lived in deserts.

17. The Aryans used to worship Lord Indra during wars. What can be inferred from this?

- () A. The Aryans were religious minded.
- () B. The Aryans were superstitious.
- () C. On hearing their prayers, Indra used to rush to their help.

18. The Aryan women were skilful in the art of weaving cotton, woollen and silken material. What do you infer from this?

- () A. The Aryans used to wear the bark of trees.
- () B. The silk-worm might be available during the Aryan era.
- () C. The Aryans did not use the material for their clothes but for trade.

19. With the help of the map given in the right hand * side, answer the following questions carefully?

Which States form the 'Aryavrat'?

- () A. Videh and Mithila.
- () B. Dwarka and Bhargukutch.
- () C. Panchavati and Vidarbha.
- () D. Matsya.

20. With the help of the map, answer the following questions: In which part of India did the Dravidians live before the coming of the Aryans?

- () A. Near Panchavati.
- () B. Near Dwarka and Bhargukutch.
- () C. Near Videh and Mithila.
- () D. Near Gandhar.

* Here the map of Aryan kingdom is given in the original test.

21. Which is the place on South of the Vindhyaachal mountains. Answer with the help of the map.

- () A. Vidarbha.
- () B. Ayodhya.
- () C. Hastinapur.
- () D. Kurukshetra.

Read the statements given below and answer the questions 22nd and 23rd.

The Aryans had to face resistance from the Dravidians when the former started spreading towards the East. The Aryans required unity. This led to the development of kinship among them, the examples of which are present in the stories of the Mahabharata and Ramayana.

22. Which of the following is false?

- () A. The Ramayana and the Mahabharata were written before the coming of the Aryans.
- () B. The Ramayana and the Mahabharata were written after the coming of the Aryans.
- () C. It is not possible to say when the Ramayana and the Mahabharata were written.

23. Who were the natives of India?

- () A. Aryans.
- () B. Dravidians.
- () C. None of these two.

24. The Aryans established the 'Varnasharma' system. What is your opinion as regards the system today?

- () A. The system is becoming more rigid.
- () B. The system is continuing as it was.
- () C. The system is becoming outmoded.

25. According to the Varnashrama system, the Brahmins used to worship and teach. Which is the correct statement for the day?

- () A. Even today the Brahmins impart education.
- () B. In the Hindu temples, mostly the Brahmins are priests.

26. The Dravidians were forced to the South of the Vindhyachal mountains. If the Southerners claim to be the original natives of India, what would be your comments.

- () A. This is a false statement.
- () B. The Dravidians are the natives of India.
- () C. The Aryans are the natives of India.

Sub-Test 2

Instructions: Distinguish true and false statements by tickmarking (✓) and crossing (x) respectively.

- 27. () Slavery was prevalent during the Aryan period.
- 28. () Lord Indra and the Sun were the main Gods of the Aryans.
- 29. () It was the duty of the Anaryas to conduct prayers.
- 30. () The importance of the Kshatriyas increased as compared to Brahmins during the Aryan period.
- 31. () The Vaishyas interpreted the religious books.
- 32. () The Aryan women were skilful in the art of weaving cotton, silk and wool.
- 33. () The Aryans either cremated or buried the dead.

Centre of Advanced Study in Education
Faculty of Education and Psychology

M. S. University of Baroda
BARODA

ઇતિહાસ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કસોટી

પ્રયોજક : કુ. સુદેશ શર્મા

નામ _____
શાળાનું નામ _____
વર્ગ _____ તારીખ _____

સૂચના

- ૧ પુસ્તિકા મળે કે તરત જ ઉપરની માહિતી ભરી દો.
- ૨ કહેવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી પુસ્તિકા ખોલશો નહિ.
- ૩ કસોટીના મથાળે પૂરતી સૂચના આપેલી છે, તે વાંચીને આગળ વધો.
- ૪ કસોટી શરૂ કરો પછી કશું પૂછશો નહિ.
- ૫ જે પ્રશ્ન ન આવડે તે છોડી દઈ બીજા પ્રશ્નો લો.
- ૬ કસોટીના જવાબ ભૂલ કર્યા સિવાય કાળજીથી લખો.

કસોટી ૧

સૂચના : નીચે આપેલા દરેક પ્રશ્નોની નીચે ત્રણ કે ચાર વિધાનો આપ્યા છે. જે વિધાન સાચું હોય તે વિધાનની આગળ કૌંસમાં (✓) નિશાની કરો.

ઉદાહરણ : રામાયણના લેખક કોણ હતા ?

- () અ ભરત મુનિ
- (✓) બ કવિ તુલસીદાસ
- () ક રામચંદ્ર
- () ઢ રાજા દશરથ

ઉપરનાં ચાર વિધાનોમાં સાચો જવાબ કવિ તુલસીદાસ છે. કવિ તુલસીદાસ આગળ કૌંસમાં (✓) નિશાન કયું છે.

૧ વર્ણાશ્રમ વ્યવસ્થા એટલે શું ?

- () અ સામાજિક જરૂરિયાત પ્રમાણે જુદા જુદા જૂથોને ખાસ કામ સોંપવાની વ્યવસ્થા.
- () બ નાના નાના કુટુંબોમાં રહેવાની વ્યવસ્થા.
- () ક વસ્તીની મિત્રો અને દુશ્મનો એ પ્રકારની વહેંચણી.

૨ આર્યોએ ભારતમાં સૌથી પ્રથમ કયો પ્રદેશ જોયો ?

- () અ ગંગા નદીને
- () બ ગોદાવરી નદીને
- () ક નર્મદા નદીને
- () ઢ સિંધુ નદીને

૩ આર્યો ભારતમાં ક્યાંથી દાખલ થયા ?

- () અ પશ્ચિમ કિનારેથી
- () બ પ્રહસપુત્ર નદી ઓળંગીને
- () ક તિબેટમાંથી
- () ઢ ખેબરઘાટમાંથી

૪ નીચેનામાંથી કયા પ્રદેશને આર્યોવર્ત કહેવામાં આવે છે ?

- () અ પશ્ચિમ ભારતના પ્રદેશને
- () બ દક્ષિણ ભારતને
- () ક ગંગા-જમનાના મેદાનના પ્રદેશને
- () ઢ પ્રહસપુત્ર નદીના મેદાનના પ્રદેશને

૫ આર્યોનો સામનો ભારતમાં કોણે કર્યો ?

- () અ દ્રાવિડોએ
- () બ કાશ્મીરીઓએ
- () ક રાજપૂતોએ
- () ઢ મરાઠાઓએ

૬ આર્ય લોકોનો મુખ્ય ધંધો કયો હતો ?

- () અ કપડાં બનાવવાનો
- () બ પશુપાલનનો
- () ક ખાણમાં કામ કરવાનો

૭ વૈશ્ય વર્ગનું મુખ્ય કાર્ય શું હતું ?

- () અ ખેતી અને વેપાર
- () બ દેવોની પ્રાર્થના
- () ક બધા વર્ગોની સેવાચ્છાકરી
- () ઢ પ્રદેશનું રક્ષણ

૮ આર્યોના સમયમાં શુદ્ર વર્ગનું કામ શું હતું ?

- () અ ખેતી અને વેપાર
- () બ દેવોની પ્રાર્થના
- () ક બધા વર્ગોની સેવાચ્છાકરી
- () ઢ પ્રદેશનું રક્ષણ

૯ આર્યોના જમાનામાં કયા વર્ગને અનાર્ય કહેવામાં આવતો ?

- () અ બ્રાહ્મણ
- () બ વૈશ્ય
- () ક ક્ષત્રિય
- () ઢ શુદ્ર

૧૦ આર્યોનો સૌથી પહેલો ધર્મગ્રંથ કયો ?

- () અ રામાયણ
- () બ મહાભારત
- () ક ગીતા
- () ઢ ઋગ્વેદ

- ૧૧ આર્યોનું મૂળ વતન કયાં હોવાનું મનાય છે ?
 () અ ચીન
 () બ મધ્યપૂર્વ
 () ક મધ્યએશિયા
 () ડ આફ્રિકા
- ૧૨ આર્યો સિંધુ નદીના મેદાનમાં શા માટે વસ્યા ?
 () અ નદીકિનારે ઠંડી હવા હતી.
 () બ નદીઓ ઓળંગીને સામે પાર જઈ શકતા ન હતા.
 () ક નદીકિનારે જમીનમાં ઘાસચારો ખૂબ ઊગતો હતો.
- ૧૩ અશ્વમેધ યજ્ઞ કયારે થતો ?
 () અ કોઈ પણ ધાર્મિક પ્રસંગે
 () બ રાજા દિગ્વિજય કરે ત્યારે
 () ક દુકાળના સમયે દેવોને રિજવવા માટે
- ૧૪ જનપદ એટલે શું ?
 () અ નાનાં કુટુંબનો સમૂહ
 () બ દશબાર ગામનો સમૂહ
 () ક દશબાર કે વધારે જિલ્લાનો સમૂહ
- ૧૫ સપ્તસિંધુના આર્યોનો મુખ્ય વ્યવસાય પશુપાલન હતો. આ ઉપરથી આપણે શું કહી શકીએ ?
 () અ આર્યો પશુઓને દેવ તરીકે પૂજતા હશે.
 () બ આર્યો દૂધ-માખણનો ઉપયોગ કરતા હશે.
 () ક આર્યો ઘેટાં, બકરાં, ભેંસ અને ગાયનો ઉપયોગ યુદ્ધ માટે કરતાં હશે.
- ૧૬ આર્યો ઘેટાં, બકરાં, ગાય વગેરે રાખતા. આ ઉપરથી કયું અનુમાન વધારે સાચું ?
 () અ આર્યો માંસાહારી હતા.
 () બ બધા આર્યો ગોવાળિયાનું કામ કરતા.
 () ક બધા આર્યો સૂકા રણના પ્રદેશમાં રહેતા.
- ૧૭ યુદ્ધમાં આર્યો વારંવાર ઇન્દ્રદેવને મદદ માટે પ્રાર્થના કરતા. આ પરથી આપણે શું કહી શકીએ ?
 () અ આર્યોને ધર્મમાં ખૂબ શ્રદ્ધા હતી.
 () બ આર્યો વહેમી હતા.
 () ક પ્રાર્થના સાંભળી ઇન્દ્ર ભગવાન એમની મદદ કરવા દોડી આવતા.

૧૮ આર્ય સુતર, ઊન અને રેશમની બનાવટમાં હોંશિયાર હતી. આ ઉપરથી આપણે શું કહી શકીએ ?

- () અ આર્ય પ્રજા ઝાડની છાલનાં કપડાં પહેરતી હતી.
- () બ આર્યોના જમાનામાં રેશમના કીડા મળતા હશે.
- () ક આર્યો પોતે કપડાં પહેરતા નહિ પણ વેપાર માટે ઉપયોગ કરતા હશે.

૧૯ બાબુમાં આપેલો નકશો જોઈ નીચેના પ્રશ્નનો જવાબ આપો.

આર્યોવર્તમાં કયા કયા પ્રદેશો આવેલા છે ?

- () અ વિદેહ, મિથિલા
- () બ દ્રારકા, ભૃગુકચ્છ
- () ક પંચવટી, વિદર્ભ
- () ઢ મત્સ્ય

૨૦ નકશો જોઈ જવાબ આપો કે આર્યો આવ્યા તે પહેલાં દ્રાવિડો કયા ભાગમાં રહેતા હતા ?

- () અ પંચવટીની આસપાસ
- () બ દ્રારકા-ભૃગુકચ્છની આસપાસ
- () ક વિદેહ, મિથિલાની આસપાસ
- () ઢ ગાંધારની આસપાસ

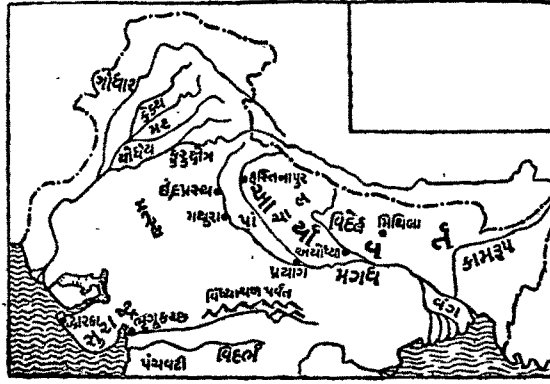
૨૧ નકશો જોઈ જવાબ આપો કે વિંધ્યાચળની દક્ષિણે કયો પ્રદેશ આવેલો છે ?

- () અ વિદર્ભ
- () બ અયોધ્યા
- () ક હસ્તિનાપુર
- () ઢ કુરુક્ષેત્ર

નીચેનો ફકરો વાંચો અને આપેલા પ્રશ્નોના જવાબ આપો. (પ્રશ્ન-૨૨ અને ૨૩)
આર્યો પૂર્વમાં ફેલાવા લાગ્યા ને આર્યોવર્તમાં વસ્યા ત્યારે એમને દ્રાવિડોનો ઝનૂની સામનો કરવો પડ્યો. એકમેકની હુકની એમને વધારે જરૂર પડતી. આથી એમનામાં કુટુંબ-ભાવનાનો વિકાસ થતો રહ્યો. કુટુંબ-ભાવનાનાં અનેક ઉદાહરણો આપણને રામાયણ અને મહાભારતની કથામાં જોવા મળે છે.

૨૨ નીચેનામાંથી કયું કથન ખોટું છે ?

- () અ રામાયણ, મહાભારત આર્યો ભારતમાં આવ્યા તે પહેલાં લખાયેલા હતા.
- () બ રામાયણ અને મહાભારતની કથા આર્યોના આવ્યા પછી લખાયેલી હશે.
- () ક રામાયણ અને મહાભારત ક્યારે લખાયેલા તે આપણે કહી શકીએ નહીં.

૨૩. ભારતના મૂળ રહેવાસી કોણ હશે ?
 () અ આર્યો
 () બ દ્રાવિડો
 () ક બેમાંથી કોઈ નહીં
- ૨૪ આર્યોએ વર્ણશ્રમવ્યવસ્થાની સ્થાપના કરી. એ વ્યવસ્થા અંગે આજે તમે શું કહી શકો ?
 () અ વર્ણશ્રમ-વ્યવસ્થા આજે મજબૂત થતી જાય છે.
 () બ વર્ણશ્રમ-વ્યવસ્થા જેવી અને તેવી ચાલી આવે છે.
 () ક વર્ણશ્રમ-વ્યવસ્થા ખૂબ ઝડપથી તૂટી રહી છે.
- ૨૫ વર્ણશ્રમ-વ્યવસ્થામાં પ્રાક્ષણો દેવીની પૂજા તથા વિદ્યા આપવાનું કામ કરતા. આજે નીચે આપેલી બાબતોમાં કઈ વસ્તુ સાચી છે ?
 () અ વિદ્યા આપવાનું કામ આજે પણ મોટા ભાગે પ્રાક્ષણો કરે છે.
 () બ હિંદુ મંદિરોમાં પ્રાર્થનાનું કામ મોટા ભાગે પ્રાક્ષણો જ કરે છે.
- ૨૬ આર્યોએ પૂર્વમાં દ્રાવિડોને હરાવી તેમને વિદ્યાચળની દક્ષિણે કાઢી મૂક્યા. આજે દક્ષિણ હિંદના વતની જો એમ કહે કે ભારતના મૂળ વતની તેઓ છે. તો તમે શું કહો ?
 () અ આ વિધાન સાચું નથી.
 () બ દ્રાવિડલોક ખરેખર ભારતના મૂળ વતની છે.
 () ક આર્યો ભારતના મૂળ વતની છે.

* * *

કસોટી ૨

સૂચના : નીચે આપેલાં કથનોમાંથી કયું કથન સાચું છે અને કયું ખોટું છે તે બતાવો. સાચા કથનની આગળ કૌંસમાં (✓) નિશાની કરો અને જો કથન ખોટું હોય તો (x) નિશાની કરો.

- ૨૭ () આર્યોના વખતમાં ગુલામીની પ્રથા હતી.
 ૨૮ () ઇન્દ્ર અને સૂર્ય આર્યોના મુખ્ય દેવો હતા.
 ૨૯ () પ્રાર્થના અનાર્ય લોકોનો મુખ્ય અધિકાર હતો.
 ૩૦ () આર્યોના સમયમાં પ્રાક્ષણ કરતાં ક્ષત્રિયોનું વર્ચસ્વ વધ્યું.
 ૩૧ () ધર્મગ્રંથોનો અર્થ વૈશ્ય લોકો કરતા.
 ૩૨ () આર્યોની સ્ત્રીઓ સુતર, જિન અને રેશમનું કાપડ બનાવવામાં પ્રવીણ હતી.
 ૩૩ () આર્યો મહાદેવને બાળતાં અથવા તો દાટતા.

* * *

મહારાજ સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી ઓફ બરોડા પ્રેસ (સાધના પ્રેસ), વડોદરા